

**«Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ
жанындағы медицина колледжі**

Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы

**ТЕОРИЯЛЫҚ САБАҚҚА АРНАЛҒАН
ӘДІСТЕМЕЛІК ӨНДЕУ**

Мамандығы: 09130100 «Мейіргер ісі»

Біліктілігі: 5AB09130101 «Мейіргер ісінің қолданбалы бакалавры»

Оқу түрі: күндізгі

Оқытудың нормативтік мерзімі: 1 жыл 6 ай

Циклдар мен пәндер индексі: ӘЭП 01

Курс: 1

Семестр: 1

Пән: «Құқық экономика және кәсіпкерлік қызмет негіздері»

Бақылау түрі: с/сынақ

Жалпы еңбек сыйымдылығы сағат/кредиттер: 48/2

ОСӨЖ: 8

Аудитория: 40

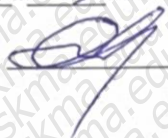
Шымкент, 2025 ж.

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025
Әдістемелік өңдеу		Стр 2 из 71 стр

«Жалпы білім беретін пәндер» кафедрасының мәжілісінде каралды.

Хаттама № 1 «27» 08 2025 ж.

Кафедра менгерушісі:

А.Т. Сатаев

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025 Стр 3 из 71 стр
Әдістемелік өңдеу		

№1.

5.1.Сабақтың тақырыбы: Экономика және оның қоғамдағы рөлі.

Сабақ түрі: теория

5.2. Сабақтың мақсаты: Экономикалық теорияның ғылым ретінде қалыптасу ерекшеліктерін, оның зерттеу пәні мен әдістерін түсіндіру.

1) Ұйымдастыру кезеңі .

- а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.
- ә) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.
- б) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру:

- а) Барлық оқушыларының үй тапсырмасын орындауын тексеру;
- ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;
- б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;
- в) Оқушылардың білімдерін бағалау;
- г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

5.3. Дәріс тезистері:

3) Жаңа сабақты түсіндіру:

1. Экономикалық теорияның негізгі даму кезеңдері.
2. Экономикалық теорияның пәні, қызметтері және таным әдістері.

Экономикалық қатынас өмір қажеттілігінен туады. Ежелгі дүниедегі экономикалық кейбір құбылыстар мен процестер Египет, Қытай, Үндістан, Греция (Ксенофонт, Платон, Аристотель т.б.) ойшылдарының еңбектерінде қарастырылды. Алғашқы рет «Экономия»- («ойкономия» грек тілінде шаруашылық туралы заң деген ұғымды білдіреді) термині біздің дәуірімізге дейін III-ші ғасырда ертедегі грек ойшылдары Ксенофонт (б.д.д. 430-355 ж.ж.) және Аристотель (б.д.д 384-322 ж.ж.) еңбектерінде пайда болды. Бірақ ерте дүниеде, орта ғасырларда экономикалық ой-пікір ғылым болып қалыптаспады. Оның себебі ол заманда тауар-ақша, нарық, сауда дамымады, шаруашылық негізінен тұйық натуралды-заттай жүргізілді.

Экономикалық теорияның пәні нарықтық шаруашылықты талдау. Нарық тиімділік проблемасын шешеді: яғни шектеулі ресурстарды пайдалана отырып, шексіз қоғам қажеттіліктерін жоғары дәрежеде қамтамасыз ету.

Экономикалық теория материалдық игіліктерді өз қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатымен, оларды пайдалану үшін бәсекелестік туғызатын жағдайда, шектеулі ресурстар мен өндіру, бөлу, айырбастау және тұтыну кезеңіндегі адамдар мен топтардың әрекетін зерттейтін қоғамдық ғылым.

Экономикалық теория тиімді шаруашылық жүргізу заңдары мен шаруашылық жүргізуші тұлғалардың әр түрлі тарихи кезеңдердегі іс-әрекеттерінің мәнін зерттейді.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025 Стр 4 из 71 стр
Әдістемелік өңдеу		

Индукция жеке оқиға, құбылыстардан логика арқылы жалпы қағидалар, принциптер шығарады. **Дедукцияда** керісінше, жалпы қағидалар негізінде экономикалық объектілердің, процестердің кейбір жеке алынған ерекшеліктері сипатталады. **Тарихи** және **логикалық** танудың бірлігі экономикалық ғылымда орын алады.

Тарихи әдіс құбылыстардың пайда болып, дамып және бірінің орнын бірі басқанын тізбекті түрде талдауға жәрдемдеседі.

Логикалық (теориялық) тәсіл осы тарихи құбылыстардың тарихи жолының дәлме-дәл көрінісі емес. Ол зерттелініп отырған құбылыстың мәнін ұғыну мен олардың болмашы қасиеттерінен жорамал түрде таза зерттеуді көздейді. Соның нәтижесінде бұл құбылыс жайында ғылыми түсінік пайда болады.

Математикалық модельдер, графиктер мен математикалық теңдеулер көмегімен бейнеленеді.

Экономикалық теория үш негізгі қызметтерді атқарады: танымдық, методологиялық және практикалық.

Еңбек дегеніміз - мақсатқа сай атқарылған қызмет, адам мен табиғат арасындағы қарым-қатынас процесі. Еңбек-бұл адамның саналы әрекеті. Оның басты ерекшелігі-алдын ала ойланып істелінеді, мақсаты іс-қимыл, белгілі бір нәтижеге жету көзделінеді. Еңбек ете отырып адам жұмыс күшін жұмсайды. Жұмыс күші – адамның еңбекке деген қабілеттілігі.

Еңбек заты – адамның дайын өнім өндіру мақсатында өз еңбегі арқылы әсер ететін зат. Олардың екі түрі бар: а) табиғи-руда, көмір, мұнай т.б. ә) белгілі бір табиғи процестен, өңдеуден өткен шикізат, материал т.б.

Еңбек құралдары-бұл адамның еңбек затына әсер ететін қаруы. Еңбек құралдары бірнеше түрге бөлінеді: а) аспаптар, машина, механизмдер; ә) өндірістің ыдыс жүйесі (кұбырлар, бөшкелер, сауыттар т.б.); б) өндірістік объектілер, (өндірістік үйлер, құбылыстар, жолдар т.б.) в) жер; г) химиялық, ядролық реакциялар.

Өндіргіш күштер дегеніміз - бұл қоғамдық өндірістің жеке (жұмысшы күші) және заттық (өндіріс құрал-жабдықтары) факторларының өзара әрекеті, адам мен табиғат қатынасының шешуші, белсенді элементтері.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025
Әдістемелік өңдеу		Стр 5 из 71 стр

Экономикалық қатынастар-бұл адамдар арасында қызметтер мен материалдарды, рухани игіліктерді өндіру, бөлу, айырбастау мен тұтыну процесінде пайда болатын қатынастар. Экономикалық қатынастардың сипаты өндіріс құрал-жабдықтарына меншік формасымен анықталады, бұны **экономикалық базис** деп атаймыз.

Экономиканың қозғаушы күші-қажеттіліктер. **Қажеттілік дегеніміз** - бұл жеке тұлғаның немесе қоғамның өз өмір жағдайын немесе дамуын қалыпты деңгейде жүргізуге қажет қандай да бір нәрсеге деген талабы. Қажеттіліктер адамдар, фирма, мемлекет қажеттіліктері болып бөлінеді.

Адамдар қажеттіліктері үш топқа бөлінеді: материалдық, рухани, әлеуметтік.

Материалдық қажеттіліктер үш топқа бөлінеді:

- қажетті заттар: тамақ, киім, тұрғын үй т.б.
- сәулетті заттар: яхталар, норка тондар, зергерлік бұйымдар т.б.
- қызметтер: автомобиль жөндеу, заңгерден кеңес алу, білім беру, денсаулық сақтау және т.б.

Материалдық қажеттіліктер қатарына фирмалар мен мемлекеттік ғимараттар, құрылыстар, көлік, мектеп, аурухана соғу және басқаларға деген сұраныстарын жатқызамыз.

Рухани қажеттіліктер ғылыммен, өнермен шұғылдану, білім алу, адамгершілікті жетілдіру және т.б. жағдайларда қанағаттандырылады.

Әлеуметтік қажеттіліктер қоғамда көптеген адамдардың бірге өмір сүруі мен ынтымақтасуы қажеттігіне байланысты.

4.4.Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар:компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар:өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер,тест

тапсырмалары,сөзжұмбақтар.

4.Жаңа тақырыпты бекіту.

Жаңа сабақтың тақырыбы бойынша мақсаты мен мазмұнына сай сұрақтар қою.

1. "Экономикалық ресурстар" және "Өндіріс факторлары" түсініктері бір-бірімен қалай қатынасады?

2. Ресурстар шектеулілігінің салыстырмалы сипатын қалай дәлелдеуге болады?

ONTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025
Әдістемелік өңдеу		Стр 6 из 71 стр

3. "Қоғамдық экономикалық формация" және "Өндіріс тәсілі" түсініктері қалай қатынасқа түседі?

4. Экономикалық теорияның қоғамдық ғылымдар жүйесіндегі орны неде?

1. Жаңа материал бойынша негізгі түсініктерге тоқталу.

2. Негізгі терминдер мен тезистерді жұмыс дәптерлеріне жаздыру.

5) Сабақты қорытындылау.

5.6. Бақылау сұрақтары:

1. Оқушыларды бағалау.

2. Келесі сабақ тақырыбын қысқаша хабарлау.

Үйге тапсырма беру.

Сабақты қорытындылау.

№2.

5.1. Сабақтың тақырыбы: Меншік және әлеуметтік- экономикалық құрылыс.

Сабақ түрі: теория

5.2. Сабақтың мақсаты: Білім алушыларды меншік және кәсіпкерлік түсініктерімен, оның нысандары және нарықтық экономикада меншіктің көп түрлерінің қажеттілігімен таныстыру.

1) Ұйымдастыру кезеңі.

а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.

ә) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.

б) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру:

а) Барлық оқушыларының үй тапсырмасын орындауын тексеру;

ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;

б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;

в) Оқушылардың білімдерін бағалау;

г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

5.3. Дәріс тезистері:

3) Жаңа сабақты түсіндіру.

1. Меншіктің экономикалық және құқықтық мазмұны. Меншік субъектілері және объектілері. Меншік типтері және нысандары.

2. Қазақстан Республикасында меншіктің әртүрлі формаларының қалыптасуы. Мемлекет иелігінен алу және жекешелендіру саясаты.

3. Кәсіпкерлік түсінігі және оның дамуының алғы шарттары.

4. Кәсіпорынның негізгі ұйымдық-құқықтық нысандары.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025 Стр 7 из 71 стр
Әдістемелік өңдеу		

Қоғам өмірінде меншікке байланысты қатынастар әрқашан маңызды рөл атқарған. Меншік – қоғамдық құрылыстың экономикалық негізі – қоғамдық бастаулардың негізіне жатады.

Экономикалық мағынасында меншік бүкіл шаруашылық процесін қамтып, пайдалы игіліктер мен қызметтерді өндіру, бөлу, айырбастау мен тұтыну қатынастарын білдіреді.

Меншік – бұл зат емес, заттарға байланысты туындайтын қатынас. Меншік дегеніміз - өндіріс құрал-жабдықтарын және өндірілген өнімдерді иемденуге байланысты адамдар арасында туындайтын қоғамдық қатынастар. Ол адам және заттың арасындағы қарым-қатынас емес, адамдар арасындағы қатынастар болып табылады.

Меншік қатынастары: а) иемдену; б) материалдық ресурстарды тиімді пайдалану; в) оларды жүзеге асырудың экономикалық сипатын анықтау процесіндегі қарым-қатынастарды қамтиды.

Иемдену – адамдар арасындағы экономикалық байланыстарды бейнелейді. Егер олар мына зат менікі десе, онда бұл жай қалыптасып үлгерген шаруашылық байланыстарын сипаттайды және бұл мүлікті кімнің иемденуге құқығы бар, ал кімнің құқығы жоқ екендігін көрсетеді.

Иемденуге қарама-қарсы ұғым – иелігінен айрылу. Иемдену ұғымы – қоғамның бір бөлігі құрал-жабдықтарды өз иелігіне алып, басқа адамдардың тіршілік ету көзінен айыру дегенді білдіреді.

Көптеген жағдайда құрал-жабдық иелері өздері өндіріс процесімен айналыспайды. Ол белгілі бір шартқа сәйкес өз заттарын басқа біреуге пайдалануға (жалға) береді. Бұл жағдайда меншік иесі және кәсіпкерлер арасында мүлікті шаруашылық түрінде пайдалану қарым-қатынастары туындайды. Сөйтіп кәсіпкер басқа біреудің меншігіне қожалық етуге және оны пайдалануға уақытша заңдық құқық алады. Меншікті экономикалық тұрғыдан өткізу меншік иесіне табыс әкеледі дегенді білдіреді.

Сонымен, меншік – бұл адамдар арасындағы өндіріс факторлары мен нәтижелерін иемденуге байланысты объективті қатынастар жүйесі.

Меншік субъектісі – меншік қатынастарының белсенді жағы. Олар меншік объектісін иемденетін, оған билік ететін және пайдаланатын адамдар.

Меншік объектілері – жер, табиғат байлығы, мүлік, бағалы қағаздар, өндіріс құралдары, ақша, интеллект, жұмыс күші.

Меншік типтері және нысандары.

Адамзат қоғамының тарихи даму барысында құрал-жабдық меншіктерінің әртүрлі формалары белгілі. Алдымен олардың біріне – бірі қарсы: жалпы және жеке меншік деп аталатын екі типі бар.

QONTUSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025
Әдістемелік өңдеу		Стр 8 из 71 стр

Жалпы меншік – ұжым ретінде бірлескен адамдарға берілген құрал-жабдықтар, яғни бұл – олардың барлығына ортақ меншік деген сөз.

Мұндай иеленушілік әр түрлі қоғамдарға тән. Ол - алғашқы қауымдық қоғамның даму кезеңінде: рулық, тайпалық, отбасы меншігі деп бөлінген. Бұрынғы КСРО елінде жалпы меншік мемлекеттік меншік нысанында көрініс алады.

Жеке меншік – жеке адамдардың өндірістің заттық факторларына және оның нәтижесіне өз меншігі ретінде қарауы. Оның өз еңбегіне негізделген және өзгенің еңбегіне негізделген екі түрі бар.

4.4. Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар: компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар: өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер, тест тапсырмалары, сөзжұмбақтар.

4. Жаңа тақырыпты бекіту.

1. Жаңа сабақтың тақырыбы бойынша мақсаты мен мазмұнына сай сұрақтар қою.
2. Мемлекет иелігінен алу мен жекешелендіру процесінің мәні неде?
3. Дамыған елдердегі жекешелендірудің өтпелі экономикадағы ерекшелігі қандай?
4. Нарықтық экономикада меншік қатынастарының көп түрлілігінің қажеттілігі неде?
5. "Көп деңгейлі кәсіпкерлік" терминін қалай түсінесіз? Өтпелі экономикада оны қалыптастыруда қандай мәселелер болуы мүмкін?

1. Жаңа материал бойынша негізгі түсініктерге тоқталу.

2. Негізгі терминдер мен тезистерді жұмыс дәптерлеріне жаздыру.
- 5) Сабақты қорытындылау.

5.6. Бақылау сұрақтары:

1. Оқушыларды бағалау.
 2. Келесі сабақ тақырыбын қысқаша хабарлау.
- Үйге тапсырма беру.

Сабақты қорытындылау.

№3.

5.1. Сабақтың тақырыбы: Ақша және банктік жүйе.

Сабақ түрі: теория

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025
Әдістемелік өңдеу		Стр 9 из 71 стр

5.2. Сабақтың мақсаты: Тауарлы өндірістің мәні, ерекшеліктері мен заңдылықтарын меңгерту; Ақшаның пайда болуы, оның мәні мен қызметтері туралы білім қалыптастыру.

1) Ұйымдастыру кезеңі

- а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.
- ә) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.
- б) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру:

- а) Барлық оқушылырадың үй тапсырмасын орындауын тексеру;
- ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;
- б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;
- в) Оқушылылардың білімдерін бағалау;
- г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

5.3. Дәріс тезистері:

3) Жаңа сабақты түсіндіру:

1. Ақша реформалары
2. Несие-банк жүйесінің құрылымы

Банк — уақытша басы бос ақшаларды жинақтап, оларды пайыз алу арқылы қарызға (несие) беретін негізгі экономикалық институт.

Банктердің функциялары:

1. Есеп айырысу мен несие беруде делдалдық қызмет атқару.
2. Ақшалай табыстар мен жинақтардың бір бөлігін капиталға айналдыру.
3. Айналымға несие құралдарын шығару (вексель, чек, банкнот)

Функциялар және операция жүргізу сипаты бойынша банктер бөлінеді:

- орталық эмиссиялық,
- инвестициялық, коммерциялық, депозиттік.
- жинақ,
- арнайы бағыттағы банктер.

Ақша массасы көлемінің банктің жаңа ақшаларымен ұлғаюы банктік мультипликатор (М) арқылы есептеледі:

1

$$M = \frac{R}{R - r} \times 100\%, \text{ мұндағы } R - \text{міндетті резервтік норма (\%)}$$

R

Міндетті резервтер – бұл әрбір коммерциялық банктер салымдарының бір бөлігін міндетті түрде сақтау қоры ретінде мемлекеттік Ұлттық банкте ұстауы қажет.

ҚР Президентінің «Банктер және банктер іс-әрекеттері туралы» Жарлығы бойынша Қазақстанда банк жүйесі екі дәрежеден құралады:

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025
Әдістемелік өңдеу		Стр 10 из 71 стр

- I дәрежеде – Қазақстан республикасының Ұлттық банкі.
- II дәрежеде – мемлекеттік, коммерциялық, бірлескен және шетелдік банктер. 2009 ж. басында Қазақстанда екінші дәрежедегі банктердің саны 26 жетті.

ҚР Ұлттық банктің қызметтері мен міндеттері:

- мемлекеттер және коммерциялық банктермен белгілі бір келісім әрекет жүргізетін заңды тұлға;
- Қазақстан республикасының ақша несие жүйесін басқару;
- Қазақстан республикасы Ұлттық валютасының сыртқы және ішкі тұрақтылығын сақтау;
- Банктік есеп-шот және валюталық қарым-қатынастар жасау;
- Ақша, несие және банк жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз ету;
- Ақша мен мемлекеттік құнды қағаздардың эмиссиясын жүргізу;
- Қазақстан республикасының Үкімет кепілдігі бойынша ішкі және сыртқы қарыздарды өтеу;
- Коммерциялық банктермен несиелік жүйенің басқа мекемелерінің іс-әрекеттеріне бақылау жүргізу;
- Ұлттық банктің Қазақстан республикасы мүддесін әлемдік нарықта көрсетуі.

Екінші дәрежедегі банктердің қызметтері:

- Салымдар жинап, несие беру;
- Есеп айырысу операциялары және есеп шот жүргізу;
- Валюта және бағалы қағаздар мен операциялар жүргізу;
- Несие беруде делдалдық қызмет атқару;
- Ломбардтық және сейфтік операциялар жүргізу және т.б.

Екінші дәрежедегі ең ірі банктер:

«Казкоммерцбанк», «Халықтық банк» және т.б.

Мемлекеттің ақша-несие саясатының мақсаттары:

- өндіріс көлемін өсіру;
- толық жұмысбастылық;
- инфляцияны төмендету.

Ақша реформалары:

- 1) Нуллификация – бұл мемлекеттің құнсызданған қағаз ақшаны жарамсыз, деп айналымнан шығарылуы туралы жарлығы;
- 2) Девальвация – бұл шетел валютасына қатысты ұлттық валюта курсы төмендету;
- 3) Ревальвация – бұл ұлттық валюта курсы шетел валютасына қарай көтеру;

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		
Әдістемелік өңдеу		№1-11/73-2025 Стр 11 из 71 стр

4) Деноминация – ескі ақша белгілерін ірілендіру арқылы жаңа ақшаға айырбастау.

Мемлекеттің ақша- несие саясатының құралдары:

1. Ашық нарықтағы операциялар. Ұлттық банктің ашық нарықта ақша массасының көлемін реттеу мақсатында мемлекеттің құнды қағаздарын сатуы және сатып алуы. Мұның мағынасы: Ұлттық банк ақша эмиссиясын тоқтату және банктердің несиелік мүмкіншіліктерін шектеу мақсатында, нарықта құнды қағаздарды сатып, бұл қағаздарды сатып алған банктердің резервтік шоттарынан белгілі бір соманы есептен шығарады. Керісінше, ақша шығаруын және несиелерді беруді ынталандыру үшін Ұлттық банк құнды қағаздарды өзіне қайта сатып алып, оның құнын банктердің резервтік шотына аударады.
2. Резервтік норманы өзгерту - ақша-несиені реттеуде қолданатын өте қатаң құрал. Ұлттық банк барлық банк мекемелердің міндетті резерв нормасын бір мезгілде өзгерту арқылы әрбір банктің резерв көлеміне тікелей әсер ете алады.
3. Есептік ставканы өзгерту - коммерциялық банктер Ұлттық банктен несие алғанда ақша көлемін реттеу мақсатымен бірінші дәрежедегі банк несиенің мөлшерлемесін жиі өзгертіп отырады. (пайыз мөлшерлемесін көтерсе коммерциялық банктер алатын несиелерін азайтуға мәжбүр болады, керісінше, төмендетсе – несие көлемі өседі). Осы жоғарыда келтірілген 3 құралдарды қолдану – мемлекеттің «арзан ақша саясаты» және «қымбат ақша саясаты» деп аталады. Қазақстанда осы келтірілген құралдармен қатар, ақша айналысын реттеу үшін басқа да тәсілдер қолданылады.
4. Күрделі несиелік қаржының өсімін шектеу. Ұлттық банк коммерциялық банктердің несиелік қаражаттарының бөлінуін пайыздық норма арқылы шектеп отырады.
5. Ерікті келісімдер бойынша Ұлттық банк коммерциялық банктермен өзара келісімге келеді.

4.4.Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар:компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар:өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер,тест

тапсырмалары,сөзжұмбақтар.

4.Жаңа тақырыпты бекіту.

1.Жаңа материал бойынша негізгі түсініктерге тоқталу.

2.Негізгі терминдер мен тезистерді жұмыс дәптерлеріне жаздыру.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025
Әдістемелік өңдеу		Стр 12 из 71 стр

5) Сабақты қорытындылау.

5.6. Бақылау сұрақтары:

1. Оқушыларды бағалау.

2. Келесі сабақ тақырыбын қысқаша хабарлау.

Үйге тапсырма беру.

Сабақты қорытындылау.

№4.

5.1. Сабақтың тақырыбы: Нарық және оның заңдарының қызмет етуі.

Сабақ түрі: теория

5.2. Сабақтың мақсаты: Нарықтың пайда болу себептері, мәні және қызметтерімен таныстыру.

1) Ұйымдастыру кезеңі .

а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.

ә) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.

б) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру:

а) Барлық оқушыларының үй тапсырмасын орындауын тексеру;

ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;

б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;

в) Оқушыларының білімдерін бағалау;

г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

5.3. Дәріс тезистері:

3) Жаңа сабақты түсіндіру.

Нарық—бұл экономикалық проблемаларды тиімді шешуді қамтамасыз ететін тауарларды өндіру және оларды ақшаның көмегімен айырбастау процесінде туындайтын экономикалық қарым-қатынастардың жиынтығы, шаруашылықты ұйымдастыру формасы.

Ұзақ экономикалық даму барысында адамдардың келесі экономикалық проблеманы шешудің нәтижесінде нарық пайда болған: сирек, шектелген ресурстар-әртүрлі игіліктерге деген адамның шексіз қажеттіліктері. А.Смиттің ойы бойынша, нарықтың пайда болуы, экономикалық ресурстардың сиректігі мен адамның өндірістік мүмкіндігінің шектелуінің салдарынан болған деп түсіндірген. Кез келген маманданған адам белгілі бір салада ғана өнімді тиімді өндіреді, ал оның қажеттіліктері миллиондап есептеледі.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»	
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	№1-11/73-2025
Әдістемелік өңдеу	Стр 13 из 71 стр

1. Экономикалық ресурстардың шектелуі-объективті заң, шаруашылық жүйесіндегі адамдардың субъективті тәртібінің сәйкестігін қажет етеді. Ресурстардың сиректік заңы немесе адамдардың өндірістік мүмкіндіктерінің шектеулігі өндірістің кез келген факторына әсер етеді. Әр кезеңде кез келген экономикалық ресурстарға және өндіріс факторларына: еңбекке, жерге және оның қазбаларына, капиталға шектелу тән: олардың саны белгілі және де шегі бар, олардың көбін, әсіресе бірінші экономикалық ресурстардың қандай-да бір өрісте пайдалануы, олардың басқа сферада қолданылуының мүмкін емес екенін көрсетеді. Мысалы, мынадай экономикалық ресурс-жерге тән қасиет, оның әр учаскесі бір мезгілде бір-ақ салада пайдалануы мүмкін: не ауыл-шаруашылық өнім өндіру үшін, не құрылыс үшін, не табиғат қазбаларын алу үшін. Осы жер учаскесін бір салада ғана қолдануымыз мүмкін, ал басқа салаларда қолдана алмаймыз, олардың өніміне қажеттік бар болса да.

Шикізат ресурстары, жер ресурстары сияқты да шектелген және сирек. Мұнда да, кез келген шикізатты бір ғана өнім өндіруге қолдануға болады, бірақ оны басқа салалардағы өнімді өндіруге қолдана алмаймыз, олардың өніміне қажеттігіміз болса да. Мысалы: 1 тонна металдан не станок өндіруге болады, не жеңіл машинасын, немесе 1 млн-ға жуық әйелдердің шашына қажетті шпилькалар өндіруге болады. Бірақ бірінші де, екінші де, үшінші де өнімдерді бірігіп 1 тонна металдан өндіруге болмайды.

2. **Еңбек бөлінісі.** Экономикалық ресурстардың шектеулі, сиректігі қоғамдық еңбек бөлінісі мен салалар мен адамдардың іс-әрекеттерінің түрлерінің көбеюінің себебін құрайды.

Ресурстардың шектелуі алғашқы қауымдық қоғамда адамдардың еңбек бөлінісі кез келген жұмысты орындағанда еңбек өнімділігі мен тиімділігінің өсуінің негізгі шарты екенін түсінуіне әкеледі. Осы себептен бірінші қоғамдық еңбек бөлінісі-мал шаруашылық пен жер шаруашылық тайпалардың арасында болды.

Қоғамдық еңбек бөлінісі объективті экономикалық заңдардың бірі. Ол адамдардың еңбек өнімділігінің артуына және нарықтың пайда болуына әкелді. Қоғамдық еңбек бөлінісінің тереңдеуі өндірістік мүмкіндіктерді кеңейтуге және әртүрлі тұтыну тауарларын өндіруге қолданылатын экономикалық ресурстардың шектелуін қысқартуға мүмкіндік береді.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025 Стр 14 из 71 стр
Әдістемелік өңдеу		

Ресурстардың және өндірістік мүмкіндіктердің шектелуі адамдарды тұтынуға қажетті сирек кездесетін тауарлардың арасында тандауға мәжбүр етеді: ол өнімдердің біреуін өндіру басқа өнімдерді өндіруден бас тартуға мәжбүр етеді. Еңбек бөлінісі және мамандану ресурстардың шектелуін қысқартуға мүмкіндік береді, өндірістік мүмкіндіктердің шекарасын кеңейтеді.

3. **Еңбек нәтижесімен алмасу.** Нарықтың пайда болуының тағы бір объективті және маңызды буыны болып еңбек нәтижесінің алмасу қатынастары. Мұндай экономикалық қатынастар өзіне қажетті көптеген басқа игіліктерді алу үшін өз еңбегімен өндірген өнімді алмасу қажеттігі - адамның табиғи қажеттерінен шығады. Бір тауарды басқа тауарға алмастырып адамдар өздерінің көптеген қажеттіктерін толығырақ қанағаттандырады.

Бір еңбек өнімінің екіншісіне алмасу қажеттігі болмас еді, егер ресурстардың шектелуі еңбек бөлінісі мен мамандануына әкелмесе, оның нәтижесінде барлықтарының еңбек өнімділігінің артуына әкеледі. Осы мағынада экономиканың нарықтық ұйымдастырылуы біреудің ақылдылығының нәтижесі емес: оның пайда болуы адамдардың еңбек өнімдерінің алмасу үдерісінің нәтижесі.

Нарық субъектілері: үй шаруашылығы, фирмалар және мемлекет ретінде қарастырылады,

Үй шаруашылығы (жанұя)-бұл бір немесе бірнеше тұлғадан тұратын экономикалық бірлік.

Фирма-бұл сату мақсатымен өнімді шығару үшін өндіріс факторларын қолданады, пайдасын максимизациялауға ұмтылады, өздігінен шешім қабылдай алатын экономикалық бірлік болып табылады. Олар: кәсіпорындар, ұйымдар, ассоциациялар, кооперативтер, акционерлік қоғамдар немесе заңды тұлғалар.

Мемлекет қоғамдық мақсатты қамтамасыз ету үшін шаруашылық тұлғалары мен нарықты бақылауды қамтамасыз ету үшін заңды және саяси билікті іске асыратын үкімет мекемелерінен тұрады.

Нарықтық шаруашылықтың объектілері болып: тауарлар мен қызмет көрсетулер, өндіріс факторлары (еңбек, жер, өндіріс құралдары), ақша, бағалы қағаздар және т.б. болып табылады.

2. Нарық мәні, қызметтері және құрылымы. Нарық инфрақұрылымы.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025 Стр 15 из 71 стр
Әдістемелік өңдеу		

Нарық қоғамдық еңбек бөлінісімен келісілген және шаруашылық субъектілерімен шеттелген тауарлы өндіріс дамуының табиғи-тарихи процесс нәтижесі.

Нарық көпжақты, оны әр түрлі жағынан зерттеуге болады. Сондықтан да экономикалық әдебиеттерде оның көптеген анықтамалары бар. Сатып алу және сату көзқарасы бойынша нарық сұраныс пен ұсыныстың, өндіруші мен тұтынушының өзара әрекетінің сферасы ретінде қарастырылады.

Экономиканы ұйымдастыру көзқарасы бойынша нарықты экономиканың іс-әрекет етуінің қоғамдық формасы деп атайды.

Нарықтық қатысушы тұлғалар позициясы бойынша нарықты шаруашылық тұлғаларының арасындағы қоғамдық байланыс формасы деп атайды.

Жарнама – бұл тауар мен қызметтер туралы ақпараттарды оларға сұранысты көбейту мақсатымен тарату. (латын тілінен *reclamo*-айқайлаймын).

Ақпарат (латын тілінен *information*-түсіндіру) бұл нарықтың жағдайын талдау мен болжау үшін қолданылатын мағлұматтар.

Аукцион (латын тілінен *auction*-жұрт алдындағы сауда)-бұл тауарларды сатып алушылардың арасындағы жарыс жағдайында сату. Аукционның жеңушісі, тауарға деген құқыққа ие болушы болып ең жоғарғы баға ұсынған адамды атайды.

Жәрмеңке (неміс тілінен *sahrmart*-жыл сайынғы нарық)-бұл белгіленген уақытта белгілі бір орында мезгілімен қызмет ететін ұйымдастырылған нарық.

Биржа (латын тілінен *Bursa*-кішкене қалта)-бұл стандартты көтерме сауда нарығы немесе валютаны, бағалы қағаздарды және жұмыс күштерін сату-сатып алу операциялар нарығы.

Сауда затына байланысты тауар, қор биржалары және еңбек биржасы болып бөлінеді.

Тауар биржалары бұл материалдық, заттық объектілердің: шикізат, құрал, астық, металдардың ұйымдасқан нарығы.

Қор биржалары – бұл бағалы қағаз нарығы, әсіресе облигацияны белгілеген бағамен сату-сатып алу шарттары жасалатын нарық.

4.4.Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар: компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		
Әдістемелік өңдеу		№1-11/73-2025 Стр 16 из 71 стр

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар: өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер, тест

тапсырмалары, сөзжұмбақтар.

4. Жаңа тақырыпты бекіту. 15 мин

Жаңа сабақтың тақырыбы бойынша мақсаты мен мазмұнына сай сұрақтар қою.

1. Мемлекет иелігінен алу мен жекешелендіру процесінің мәні неде?
2. Дамыған елдердегі жекешелендірудің өтпелі экономикадағы ерекшелігі қандай?
3. Нарықтық экономикада меншік қатынастарының көп түрлілігінің қажеттілігі неде?
4. "Көп деңгейлі кәсіпкерлік" терминін қалай түсінесіз? Өтпелі экономикада оны қалыптастыруда қандай мәселелер болуы мүмкін?
5. Жеке кәсіпкерліктің негізгі ерекшеліктерін атаңыз?
6. Ашық және жабық акционерлік қоғамның айырмашылығы не?

1. Жаңа материал бойынша негізгі түсініктерге тоқталу.

2. Негізгі терминдер мен тезистерді жұмыс дәптерлеріне жаздыру.

5) Сабақты қорытындылау.

5.6. Бақылау сұрақтары:

1. Оқушыларды бағалау.
 2. Келесі сабақ тақырыбын қысқаша хабарлау.
- Үйге тапсырма беру.

Сабақты қорытындылау.

№5.

5.1. Сабақтың тақырыбы: Бәсекелестік және монополия. Бизнес, әлеуметтік-экономикалық мән және кәсіпорын

Сабақ түрі: теория

5.2. Сабақтың мақсаты: Айқын бәсекелестік нарығы. Монополиялық нарықтың түсінігі. Монополия түрлері. ҚР монополияға қарсы заңнама. Қазақстан бәсекелестік нарық жолында. ҚР-ғы монополияға қарсы заңнамасы.

Экономикалық тәуекел түрі. Нарықтың экономикадағы экономикалық тәуекелдердің себептері. Тәуекелдерді басқару.

1) Ұйымдастыру кезеңі .

- а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.
- ә) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.
- б) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру:

- а) Барлық оқушылардың үй тапсырмасын орындауын тексеру;
- ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;

- б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;
 в) Оқушылардың білімдерін бағалау;
 г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

5.3. Дәріс тезистері:

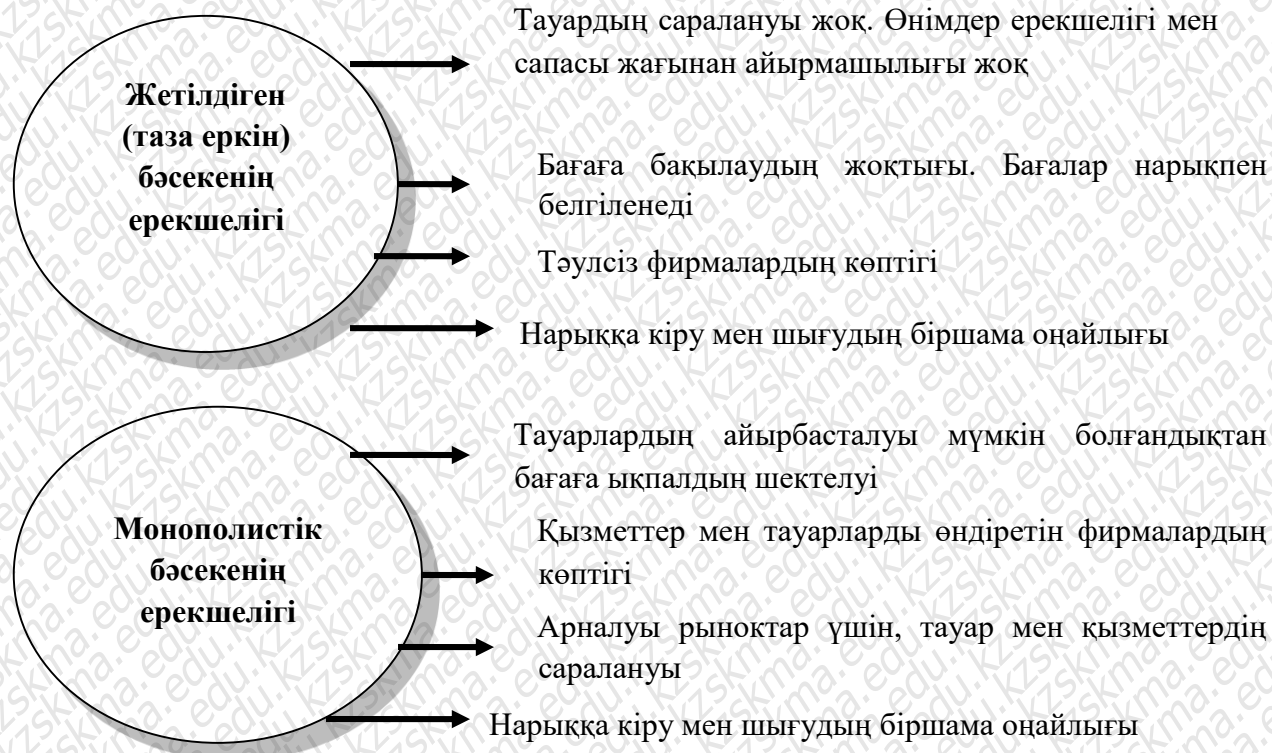
3) Жаңа сабақты түсіндіру:

1. Нарық тепе-теңдігі
2. Бәсеке мәні. Еркін бәсеке
3. Тұтынушы мінез— құлқының негізгі теориялары

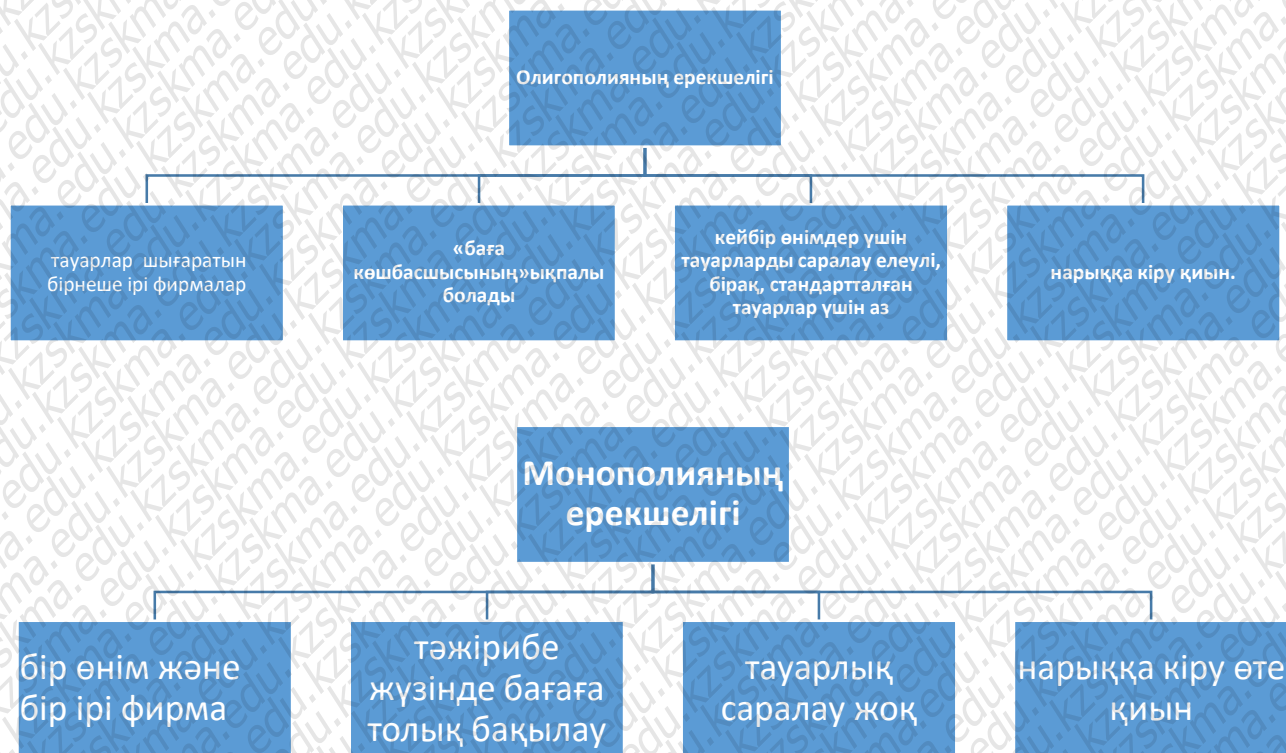
Бәсеке- өнім өндіру мен өткізудің экономикалық жағынан неғұрлым тиімді жағдайлары үшін тауар өндірушілер арасындағы жарыс.

Бәсекенің түрлері: 1. Жүргізу әдісіне қарай (бағалық- бағаны төмендету арқылы, бағасыз бәсеке- сапасы, жарнама, сервис көрсету арқылы); 2. Ниет тәсілдері бойынша (адал және ниетсіз бәсеке).

Бәсекенің формалары: жетілген және жетілмеген (монополистік бәсеке, олигополия, монополия).

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		
Әдістемелік өңдеу		№1-11/73-2025 Стр 18 из 71 стр

Монополияға кіру кедергілері: лицензия нарықта белгілі бір ерекше іс-әрекетпен айналысу үшін фирмаға берілген құқық, тауар белгісі фирманың тауарын немесе қызметін тануға қойылған ерекше белгі, авторлық құқық- әдеби ғылыми туындылар авторын анықтайтын және оларды сатуға, лицензия пайдалануға берілетін ерекше құқық. Патент өнертапқышқа ерекше авторлық құқығын куәландыратын құжат немесе саудамен, кәсіпшілікпен шұғылдану құқығын беретін құжат.

Кәсіпкерлік түсінігі және оның дамуының алғы шарттары.

Жалпы кәсіпкерліктің тарихы талай ғасырларды қамтиды, алайда нарық атрибуты ретінде ол капитализм дамуы кезеңінде айқын көріне бастады.

Буржуазиялық саяси экономияда "кәсіпкерлік" түсінігі XVIII ғасырда пайда болды да, "меншік иесі" деген түсінікпен қатар орын алады. А.Смит кәсіпкерді коммерциялық идеяны жүзеге асыру және пайда алу үшін экономикалық тәуекелге баратын мешік иесі ретінде сипаттады. Ол өндірісті өзі ұйымдастырады, оның нәтижесіне иелік етеді. Алайда, меншік иесі мен кәсіпкердің бірігуі несиенің пайда болуымен байланысты өзгереді. Кез келген коммерциялық банк айналысқа жіберген бүкіл капиталға иелік ете алмайды.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025 Стр 19 из 71 стр
Әдістемелік өңдеу		

Кәсіпкерліктің меншік иесінен ажырасуы акционерлік қоғамда анық көрініс алды. Акция иесі кәсіпорындарға шартты бақылау ғана жасай алады. Корпорация қызметінде жауапкершілік менеджерлерге ауысады. Несие қатынасының дамуы және ұлттық байлықтың жеке меншік формасынан корпорациялар меншігінің формасына көшуі нәтижесінде меншік кәсіпкерліктен бөлініп қалады.

Америкалық ғалымдар А.Берли мен Г.Минз меншікке бақылау орнату мүмкіндігінің бірнеше түрлерін ұсынды:

1. Толық меншік арқылы бақылау. Барлық шығарылған акциялар бір адамның немесе азын- аулақ топтың қолында болғанда жүргізілетін бақылау.

2. Көпшілік акция арқылы бақылау. Мұндай жағдайда шығарылған акцияларға меншік үлесі 51 пайыз болады.

3. Бірлесіп бағыну тетігі арқылы бақылау. Көпшілік акцияларға бір корпорация иелік ету пирамида көрінісін алады да, өз кезегінде басқа компаниялар акциясының бақылау пакетіне ие болу, соңғысына да бақылау жасау мүмкін болады. Мұндай жайлар бірнеше рет қайталануы мүмкін.

4. Акцияның аз бөлігіне бақылау. Бақылаудың бұл түрін жеке адам немесе азын-аулақ топ корпорацияда өктемдік жүргізетін жеткілікті акция пайызына иелік етеді.

5. Басқару тарапынан бақылау. Ол жеке бір адамның меншігі көзге ілінгісіз жағдайда орын алады. Мұндай жағдайда менеджмент меншіктегі үлесі аз болса да, қысым көрсете алатын күшке айналады.

Кәсіпкерлікті дамытудың шарттары:

1. Субъектінің белгілі бір дәрежеде еркіндігі мен құқы болуы шарт. Ол шаруашылық қызметінің бағытын таңдау, өндірістік бағдарламаны анықтау, қаржыландыру көзін таңдау, өнімдерді өткізу, оларға баға белгілеу, пайдаға өз жарлығын жүргізу және т.б. Басқаша айтқанда, кәсіпкер шаруашылықты жүргізудің экономикалық жағынан оқшауланған субъектісі болуы керек.

2. Кәсіпкерлік қабылданатын шешімдерге, одан туындайтын нәтижелерге тәуекелділікті қажет етеді.

3. Кәсіпкерлік қызметтің белгілі коммерциялық табысқа жетуге, пайда табуға бағдар ұстауы, мұның өзі экономиканың қажетті нарықтық құрылымын орнатумен байланысты. Кәсіпкерліктің жан-жақты дамуына оның құқылық базасы жеткіліксіз,

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		
Әдістемелік өңдеу		№1-11/73-2025 Стр 20 из 71 стр

оған сай әлеуметтік экономикалық шарт қалануы қажет. Өйткені ақшасыз, тауарсыз, капиталсыз, ең басты реттеуші-құн заңының қозғаушы күші бәсекесіз, нарық пен кәсіпкерлік дами алмайды.

4. Еркін кәсіпкерлік меншіктің әр қилы формада, түрде, типте болуын қалайды, олай болса иемденуді де қамтиды.

Кәсіпкерлік қызметтің ерекше бір түрі ғана емес, бұл тағы да бір белгілі стиль және тәртіптің типі, жинақтап айтқанда үлкен бастама, дәстүрден тыс шешімдерді іздестіру, кең көлемді тәуекелге бел байлау, іскерлік. Белгілі Австриялық экономист И.Шумпетер айтқандай; "Кәсіпкерлік-жұмыстың бір түрі емес, тұнып тұрған ақыл-ой, тұла бойы қасиет".

Қазақстан заңында кәсіпкерлік азаматтар мен бірлестіктердің пайда алуға бағытталған және олардың тәуекел етуімен, сондай-ақ мүлктік жауапкершілігі негізінде жүзеге асырылатын ынталы қызметі.

Кәсіпкерлікте тұлға (субъект) және нысанын бөліп қарайды.

Кәсіпкерліктің тұлғалары (субъектілері) жеке тұлғалар, әртүрлі ассоциациялар, акционерлік қоғамдар, арендалық ұжым, кооперативтер және мемлекет бола алады. Қызмет мазмұнына қарай кәсіпкерлік мынадай түрлерге бөлінеді.

Кәсіпкерлік нысандары (объектілері) шаруашылық қызметтің кез - келген түрлері: коммерциялық делдалдық, сату сатып алу, инновациялық, кеңес беру қызметтері, бағалы қағаздармен операциялар бола алады.

Өндірістік кәсіпкерлік- тауарлар, қызметтер, ақпараттар, рухани құндылықтар өндіретін кәсіпкерлік. Кәсіпкерліктің бұл түрінде өндіріс қызметі негізгі болып табылады.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025
Әдістемелік өңдеу		Стр 21 из 71 стр

Коммерциялық кәсіпкерлік тауарлар мен қызметтерді қайта сату бойынша мәмілелер мен операциялар құрамына енеді, өнім өндірісімен айланыспайды. Кәсіпкер пайдасы тауарды сатып алу бағасынан жоғары бағаға сату арқылы жасалады.

Қаржылық кәсіпкерлік-коммерциялық кәсіпкерліктің бір түрі болып табылады. Сату-сатып алудың объектісі ақша, валюта, бағалы қағаздар болып табылады.

Делдалдық кәсіпкерлік бір мәмілеге өзара мүдделі жақтардың басын қосатын қызметте көрінеді. Мұндай қызметті көрсеткені үшін кәсіпкер табыс алады.

Сақтандыру кәсіпкерлігі- кәсіпкер сақтандырған оқиға болған кезде ғана қайтарылатын сақтандыру жарнасын алып отыратын қаржы кәсіпкерлігінің ерекше формасы. Жарналардың қалған бөлігі кәсіпкерлік табысты құрайды.

Көріп отырғандай, кәсіпкерліктің барлық түрі табыс алуға бағытталған. Бірақ ол үшін шектеулі ресурстарды қиыстырып пайдалануға үйрену керек.

Кәсіпорынның негізгі ұйымдық-құқықтық формалары.

Кәсіпкерлік қызметтің орын алар жері ең алдымен кәсіпорын. Экономикалық категория ретінде **кәсіпорын** өндіргіш күштер мен өндірістік қатынастарды ұйымдастырудың негізгі буыны. Құқықтық тұрғыдан кәсіпорын заңдық құқтар бар дара шаруашылық субъектісі, өзіне бекітіліп берген мүліктерді пайдалана отырып, өнімдерді өндіреді, жұмыстар атқарады, әртүрлі қызмет түрлерін көрсетеді.

Қазақстанда қолданып жүрген заңдарға сәйкес кәсіпорындардың мынадай ұйымдық-құқықтық формалары бар:

- мемлекеттік кәсіпорын;
- серіктестік: толық жауапкершілікпен (толық серіктестік); аралас жауапкершілікпен (аралас серіктестік), шектеулі жауапкершілікпен (шектеулі серіктестік);
- акционерлік қоғам (ашық типі, жабық типі);
- жеке кәсіпорын.

4.4.Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар:компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар:өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер,тест

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025 Стр 22 из 71 стр

Әдістемелік өңдеу

тапсырмалары, сөзжұмбақтар.

4. Жаңа тақырыпты бекіту.

Жаңа сабақтың тақырыбы бойынша мақсаты мен мазмұнына сай сұрақтар қою.

1. Сұраныс дегеніміз не? Оның негізгі заңын түсіндіріңіз.

2. Сұранысқа әсер ететін негізгі факторларды атаңыз.

3. Ұсыныс дегеніміз не және оның заңы қандай?

1. Жаңа материал бойынша негізгі түсініктерге тоқталу.

2. Негізгі терминдер мен тезистерді жұмыс дәптерлеріне жаздыру.

5) Сабақты қорытындылау.

5.6. Бақылау сұрақтары:

1. Оқушыларды бағалау.

2. Келесі сабақ тақырыбын қысқаша хабарлау.

Үйге тапсырма беру.

Сабақты қорытындылау.

№6.

5.1. Сабақтың тақырыбы: Еңбекақы. Табыс, пайда..

Сабақ түрі: теория

5.2. Сабақтың мақсаты: Еңбекақы түсінігі- еңбек ресурстарының құны ретінде. Еңбекақы мөлшерін анықтайтын факторлар мен шарттар. Номиналды және нақты еңбекақының мәні. Еңбекақының ең төменгі деңгейін қамтамасыз етудегі мемлекеттің рөлі. Нарық шаруашылығындағы еңбекақының жүйесі мен нысандары. Табыс, пайда

Өндіріс шығындары. Шығындардың түрлері. Пайда экономикалық категория ретінде. Пайданы қалыптастыру және бөлу. Маркетинг. Нарық экономикасында кірістер. Жер рентасы-жердің құны.

1) Ұйымдастыру кезеңі .

а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.

ә) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.

б) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру:

а) Барлық оқушылардың үй тапсырмасын орындауын тексеру;

ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;

б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;

в) Оқушылардың білімдерін бағалау;

г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

5.3. Дәріс тезистері:

3) Жаңа сабақты түсіндіру:

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025
Әдістемелік өңдеу		Стр 23 из 71 стр

Өндіріс факторын анықтайтынның бірі – еңбек. Еңбек жүргізуші, яғни адамның жұмыс күші адамдық фактор болып саналады. Елдегі халықтың еңбекке қатысу мүмкіндігінің бір бөлігі еңбек ресурстарын құрайды.

Еңбек адамның мақсатқа сай қызметі, еңбектің көмегімен адам өз қажетін өтеу үшін табиғатты өзгертеді, өзіне лайықтап икемдейді. Адамның тіршілік етуінің негізгі шарттарының бірі де еңбек.

Басқа өндіріс факторларына қарағанда еңбектің негізгі ерекшелігі бар. Ең бастысы, еңбек адамнан, жұмыс күшінен бөлінбейді, сондықтан әлеуметтік экономистердің зерттеуін әр түрлі жолмен жақындатады. Батыс экономикалық әдебиетінде, еңбек тауар ретінде саналады. Маркстік теорияда еңбек тауар емес, адамның еңбекке қабілеті, оның жұмыс күші тауар ретінде иррационалды ұғым еңбек нарығын құрайды.

Осыдан маңызды қорытынды шығады: еңбек тауар емес, ол – жұмыс күші тауар, онда еңбек ақы формасында барлық өнім еңбегіне емес, тек бір бөлігіне ғана төленеді, жұмыс күшінің ұдайы өндірісіне керекті құн үлесі ғана. Еңбек өнімінің басқа бөлігін капиталист иеленеді.

Еңбек нарығы – бұл еңбек мөлшері және институттары, ұдайы өндірісті қамтушы жұмысшы күші және еңбекті пайдалануды көрінетін экономикалық механизмдер жүйесі. Барлық нарықтағы сияқты, еңбек нарығында да еңбекке ұсыныс және еңбектің анықталған түріне сұраныс құрылады.

Еңбек нарығы кез-келген жағдай-шартта қызмет етеді. Қарапайым шарты жетілген бәсеке. Оның нарықтық сипаттамасы:

- кәсіпорындар саны көп болуы, керекті жалдама жұмысшыны жалдау үшін өзара бәсекелеседі;
- жоғары дәрежелі мамандандырылған қажетті жалданушылардың көптігі;
- еңбек нарығына бірде-бір жұмысшының немесе кәсіпорынның күшті ықпалы жоқ.

Еңбекке жинақталған сұраныс жетілген бәсеке нарығында жеке фирмалардың еңбегіне сұранысты жинақтау жолымен анықталады. Ал фирма қанша жұмысшы санын жолдау керектігі сұрағын шешеді, еңбекке сұраныс бағасын, яғни еңбек ақысын анықтайды.

Еңбекке жинақталған ұсыныс халық санымен анықталады, ондағы халықтың еңбекке жарамды бөлігі, орта сағат санымен, бір жылдық істеген жұмысы, жұмысшының еңбек сапасы жақтарын қамтиды.

Еңбек ұсынысы сұраныс сияқты, жалақы мөлшеріне байланысты, бірақ байланысы басқаша. Ұсыныс қисығы еңбекақы өскенде, еңбек ұсынысы көбейгенін көрсетеді. Ал жалақы түссе, еңбек ұсынысы да түседі.

Еңбек ұсынысы екі құбылыспен сипатталады: «Орнын басу әсері», «табыс әсері». Бұл жеке жұмысшының жалақысын көтергенде байқалады. Еңбекақының

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025
Әдістемелік өңдеу		Стр 24 из 71 стр

өсуі белгілі мезетте, еңбекке ұсынысты көбейтеді, бірақ жоғары деңгейге жеткен кезде, одан ары қарай еңбек ақы өсуімен қысқарады. Жалақы көтерілуі еңбек ұсынысын өсіруге де, кемуге де әкеледі.

Себебі: жұмысқа жалданатын адам еңбек пен бос уақыт арасын таңдайды. Жұмыс табыс табуға мүмкіндік береді, бірақ бос уақыттан айрылады. Жалақы көтерілген кезде, жоғары төлейтін жұмыс күшін, бос уақытты құрбандыққа шалып жұмысқа ден қояды. Нәтижесінде еңбек ұсынысы өседі. Мұнда «орын басу әсері» көрінеді. Болашақта жалақының өсуі «табыс әсеріне» жеткізеді, демек жоғары табыс еңбекті емес, бос уақытты ынталандырады, осы жағдайды ең арзан тауар ретінде қаралады. Сондықтан табыс өсуімен еңбек ұсынысы қысқарады. Ұсыныс пен сұраныстың қиылысқан жері, жалақының теңестірген деңгейін көрсетеді. Еңбекке сұраныс еңбек ұсынысына тең.

Еңбек басқа өндіріс факторлары сияқты жалақы деп аталатын табыс әкеледі. Жалақы еңбекке марапаттау ретінде көрінеді.

Маркстік концепциясы біріншіден, еңбек болашақ құнның қайнар көзі, сол себепті оның құны жоқ, тауар емес деп дәлелдейді. Бұл мынаған негізделген, сатылатын еңбек емес, жұмысшының еңбекке деген қабілеттілігі, яғни жұмысшы мен оның жанұясының өмір сүру құралының құнын анықтайтын жұмыс күші көрінеді.

Екіншіден, жалақы ретінде еңбектің барлық өнімі емес, тек қажеттісі, яғни жұмыс күшінің құнының орнын толтыратыны төленеді. Үшіншіден, тауар құнында басқа факторлардың да үлесі көрінеді.

Қорытынды: Жалақы- бұл жұмыс күшінің баға және құн формасында көрініс беруі.

Неоклассиктер теориясы негізінде басқаша, біріншіден, олар жалақыны еңбекке баға ретінде қарастырады, екіншіден, оларды жалақының мәні емес, сұраныс арақатынасы арқылы дәстүрлі түрде анықтайтын оның деңгейі қызықтырады.

Еңбек сұраныс пен ұсыныс теңескен жерде жалақының тепе-теңдік деңгейі орнатылады.

Еңбекке сұраныстың өсуі жалақыны көтереді. Еңбекке сұраныстың төмендеуі жалақыны төмендетеді.

Еңбекке сұраныс шектік өніммен, яғни жұмыспен қамтылу бір жұмысшыға өскендегі өнімнің өсуімен анықталады: егер шектік өнім басқа өндіріс факторларын қолданғанға дейін қарағанда еңбекті қолдануда жоғары болса, онда еңбекке сұраныс көтеріледі және керісінше.

Еңбек ұсынысына әсер ететіндер:

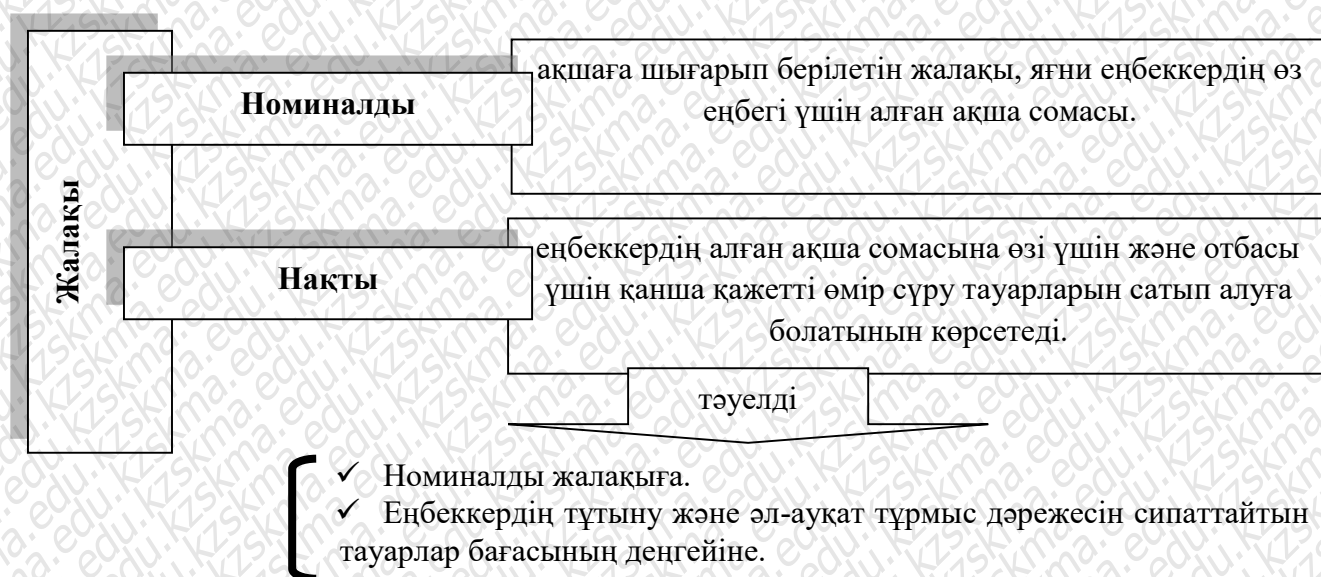
1. Еңбекке қабілетті халықтың елдегі саны;
2. Жұмыс күнінің ұзақтығы;

3. Халықтың мамандық деңгейі және кәсіпшілік дайындығы.

4 сурет- Жалақыны анықтайтын негізгі факторлар.

Жалақы номиналды және нақты бөліп бөлінеді.

5 сурет –Нақты және номиналды факторлардың айырмашылығы.

Номиналды жалақы деп жұмысшыға өзінің еңбегі үшін төленетін ақша сомасы аталады.

Нақты жалақы дегеніміз алынған ақша сомасына өмірлік игіліктер мен қызметтерді иемдену мөлшерімен өлшенеді. Ол номиналды жалақымен тікелей байланыста және тауар мен қызметтерге баға деңгейіне кері байланыста тұр.

Жалақы екі формада болады: мерзімді және кесімді.

Жалақының негізгі түрлері:

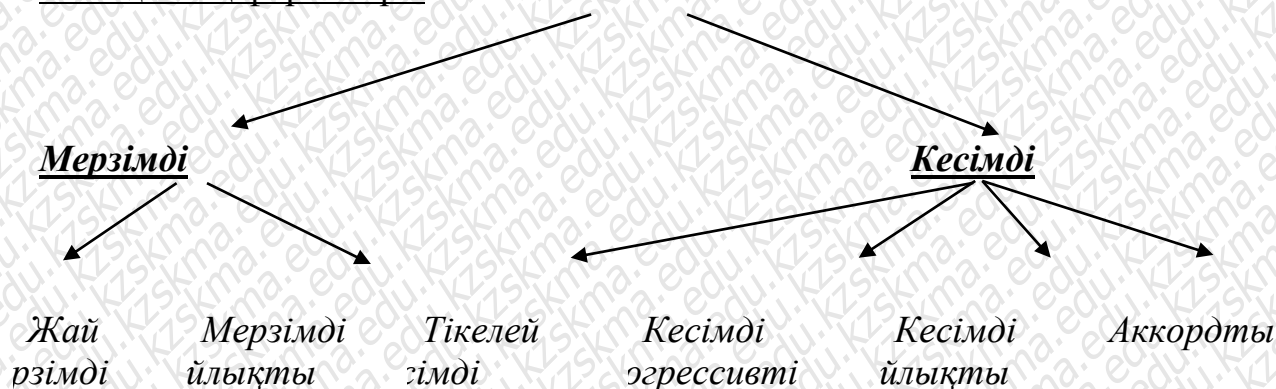

6 сурет. Жалақының негізгі түрлері:

Мерзімді жалақы жұмыс ұзақтығымен анықталады. Оның өлшемі еңбекті сағатына төлем болып табылады.

Кесімді төлемде жалақы өндірілген өнім көлеміне байланысты болады. Оның мөлшері бір бұйым бағасын бұйым санына көбейту арқылы анықталады. Кесімді жалақы еңбек өнімділігі мен қарқындылығын арттыруды мүдделендіреді, жұмысшылар арасындағы жалақы мөлшерінің жекелей айырмашылығының маңыздылығын күшейтіп, жұмысшылар арасындағы бәсекені ұлғайтады.

Жалақының формалары

7 сурет. Жалақының формалары

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025 Стр 27 из 71 стр
Әдістемелік өңдеу		

Өнеркәсібі дамыған елдерде жалақының негізгі нысандарымен бірге жұмысшының еңбек өнімділігі мен қарқындылығын ынталандыру мен жетілдіруге, олардың творчестволық қабілетін дамытуға бағытталған еңбекақы төлеудің басқа да жүйелері қолданылады. Осы жүйелерге кесімді прогрессивті, кесімді көтерме, көп факторлы, т.б. жатады. Жалақының мөлшері жұмысшының еңбек өнімділігіне, өнім сапасына, шикізатты үнемдеу, жабдықтарды пайдалану коэффициенті т.б. көрсеткіштеріне тәуелді. Жалақы өндіріс жағдайы мен нарықтық конъюнктураға да тәуелді. Жалақы дәрежесіндегі айырмашылық ең алдымен өндіріс мөлшерінде анықталады. Экономикасы дамыған елдердегі жоғары жалақы өндіріс пен еңбек өнімділігі саласындағы жетістіктерге байланысты, өйткені алдын-ала өндірілгенін ғана бөлуге болады. Жалақының мөлшері мен динамикасына ықпал ететін маңызды факторларға табиғи ресурстар, қолдағы капитал, жұмыс күштерінің саны мен сапасы, техника мен технология дәрежесі, өндіріс пен еңбекті ұйымдастыру жатады. Осы факторлардың өзара байланысты әрекет етуі еңбек өнімділігін сипаттайды. Өндірісі мен еңбек өнімділігі жоғары елдерге жалақының дәрежесі де жоғары. Жалақы мөлшері еңбектің сапасына, мамандық және кәсіптік дайындыққа тәуелді. Мысалы, жоғары жалақыны дамыған елдерде, әдетте, дәрігерлер, оқытушылар, юристер алады. Бұл жалақы оларды оқыту, дайындау үшін жинақталған байлықтан алынады, көп еңбек сіңіріледі, ал жалақы осы шығындардың орнын толтыруы қажет.

Кейбір жұмыс түрлері адам үшін тартымсыз болуы мүмкін, алайда жалақы қоғамға пайдалы осындай тартымсыз (лас, ауыр) жұмысқа ынталандырады.

Нарықтық экономикада жалақыға кәсіподақтар үлкен әсер етеді. Олардың жалақыға әсер етуінің төрт тәсілі бар.

1. Заң шығару көмегі арқылы жұмыс уақытын шектеу, кәсіподақ мүшелері емес жұмысшыларды жұмысқа алуды тыю, жұмыс көлемін және еңбек интенсивтігін шектеу арқылы жететін, жұмыс күшіне ұсынысын шектеу.

2. Кәсіпкерлерді ұжымдық келісімді жалақы ставкасын көтеру мәселесімен келісіліп отырғанда қысым жасау.

3. Еңбекке сұраныс және сонымен бірге жалақыны өсіруге әкелетін өндіріс түрлерінің өзіне көмектесу.

4. Өндірістің монополияландыруымен күрес. Монополияға қарсы шығу жалақының төмендеу тенденциясын шектеп тұрады.

Жалақы өндіріс шығындарының бір бөлігі, сондықтан ақшалай жалақының ставкасының өзгеруі кәсіпорынның өндіріс шығындары мен пайдасының мөлшеріне ықпал етеді. Жалақы ставкасындағы номиналды жалақының өсуі бағаның инфляциялық өсуіне және нақты жалақының

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025
Әдістемелік өңдеу		Стр 28 из 71 стр

төмендеуіне әкеліп соғады. Жалақыны өсірудің материалдық негізі өндірістік дамыту, еңбек өнімділігі мен ұлттық табысты арттыру.

4.4. Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар: компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар: өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер, тест

тапсырмалары, сөзжұмбақтар.

4. Жаңа тақырыпты бекіту.

1. Жаңа материал бойынша негізгі түсініктерге тоқталу.

2. Негізгі терминдер мен тезистерді жұмыс дәптерлеріне жаздыру.

5) Сабақты қорытындылау.

5.6. Бақылау сұрақтары:

1. Оқушыларды бағалау.

2. Келесі сабақ тақырыбын қысқаша хабарлау.

Үйге тапсырма беру.

Сабақты қорытындылау.

№7.

5.1. Сабақтың тақырыбы: Ұлттық шаруашылық экономиканың өсу қарқыны.

Сабақ түрі: теория

5.2. Сабақтың мақсаты: Макроэкономика, ұлттық экономика түсініктерімен, макроэкономикалық көрсеткіштерді есептеу әдістерімен, ұлттық байлық құрылымымен таныстыру.

1) Ұйымдастыру кезеңі.

а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.

ә) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.

б) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру:

а) Барлық оқушыларының үй тапсырмасын орындауын тексеру;

ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;

б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;

в) Оқушыларының білімдерін бағалау;

г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

5.3. Дәріс тезистері:

3) Жаңа сабақты түсіндіру:

1. Ұлттық экономика түсінігі, оның құрылымы және мақсаттары.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025 Стр 29 из 71 стр
Әдістемелік өңдеу		

2.Қоғамдық өндірістің нәтижелері және оның жалпы ұлттық өнім көрсеткішінде (ЖҰӨ) көрінісі.

3.Макроэкономикалық көрсеткіштер: таза ұлттық өнім, ұлттық табыс, жеке табыс.

4.Ұлттық байлық.

Ұлттық экономика құрылымын қарастыруды қоғамдық өндіріс құрылымы түсінігін анықтаудан бастаған жөн. Қоғамдық өндіріс құрылымы деп отырғанымыз, сол мерзімде экономикада әр қилы факторлар ықпалымен, қоғамдық еңбек бөлінісі мен қоғамдық ұдайы өндіріс пропорцияларын сипаттайтын салалардың арақатынасы.

Ұлттық экономика бірнеше ірі өрістерден тұрады: материалдық, материалдық емес өндіріс, өндірістік емес өріс.

Экономикалық процестердің арасындағы байланыс белгілі бір сандық пропорциялар арқылы көрсетуге қарай былайша бөлінеді:

1) Жалпы экономикалық қоғамдық ұдайы өндірістің макроқұрылымының элементтерінің арасындағы сандық арақатынас (мысалы, тұтыну мен қор жинау, жалпы ұлттық өнім мен ұлттық табыс, өндіріс құрал-жабдықтары мен тұтыну заттары өндірісі, т. б. арасындағы);

2) Салааралыққа-қоғамдық өндірістің әр қилы салаларының сандық арақатынасы (мысалы, өнеркәсіп пен ауыл шаруашылығы, материалдық пен материалдық емес, т. б. арасында);

3) Ішкі салааралыққа-сала мен өндіріс ішіндегі сандық арақатынасы (мысалы, шойын мен болат, мақта-мата өндірісі, т. б.);

4) Мемлекетаралыққа – ұлттық шаруашылықтар мен әр қилы елдердің жекелеген өндіріс салаларының сандық арақатынасы.

Шаруашылық қызметтің негізгі жалпылаушы көрсеткіші бір жылдық қоғамдық өнім болып табылады. Оны бірнеше анықтауыштар көмегімен көрсетеді: жалпы ұлттық өнім (ЖҰӨ), ұлттық табыс (ҰТ), таза ұлттық өнім (ТҰӨ), жалпы ішкі өнім (ЖІӨ).

Жалпы ұлттық өнім (ЖҰӨ) – белгілі бір уақытта елдің ішкі ресурстарын қолданумен өндірілген тауарлар мен қызметтердің нарықтық құны. Өндіріс факторлары осы елдің резиденттеріне тиесілі болуы мүмкін және тек қана өз территориясында емес, шетелде де болады.

Ұлттық табыс – бұл жылдың ішінде жаңа жасалған құны бар өндіріс нәтижесі. Ол ЖҰӨ мен жылдық ішінде оны құруға кеткен материалдық шығындар (амортизация, шикізат, материалдар және т. б.) арасындағы айырмашылық. Шетелдік статистикада оны барлық табыстар сомасы ретінде анықтайды:

1) жалақы, яғни жұмысшылар мен қызметкерлердің еңбегіне ақы;

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025
Әдістемелік өңдеу		Стр 30 из 71 стр

2) пайда, яғни жеке шаруашылық, серіктестіктер, кооперативтер, корпорациялар иелері алатын табыс;

3) рента, яғни жерді, ғимараттарды, үйлерді арендаға бергенде үй шаруашылығының алатын табысы;

4) процент, яғни орта капиталына (несие, банкке салым және т.б.) төлем.

Таза ұлттық өнім жалақы, пайда, рента, процент және жанама салықтар сомасы сияқты есептеледі.

Таза ұлттық өнім – бұл ұлттық табыс плюс жанама салықтар, олар ұлттық табысты нарықтық баға бойынша анықтау үшін қосылады.

Жалпы ішкі өнім (ЖІӨ) – фирманың ұлттық құрылымында болуына байланыссыз, сол мемлекеттің территориясында орналасқан қызмет өрісінің және материалдық өндіріс саласының өндірген соңғы тауарлар мен қызметтердің жиынтық құны. ЖІӨ - нің құрамына тек елдің ішінде өзінің меншік өндіріс факторларын қолдану арқылы өндірген қызметтер мен өнімдер жатады. ЖҰӨ мен ЖІӨ арасында белгілі бір айырмашылықтар бар. Мысалы, егер Қазақстанның мұнайы Венгрияда қолданылса, онда бұл мұнайдың құны Венгрияның ЖІӨ -не кірмейді. ЖІӨ -ге халықаралық операциялардан түскен түсімдер кірмегендіктен, ол әр түрлі елдердің экономикалық даму деңгейін салыстыру үшін қолданылады.

Халықтың өмірлік деңгейін сипаттау үшін үш көрсеткіш қолданылады: жеке табыс, қолда бар табыс, таза экономикалық тұрмыс.

Жеке табыс – бұл салықты төлегенге дейінгі жеке тұлғалар мен жанұялардың алатын барлық табысы. Оған алынған табыс плюс жанұялар мен жеке тұлғалардың мемлекеттен алынатын зейнетақы, стипендия, жұмыссыздыққа жәрдемақы және т. б. трансферттік төлемдер кіреді.

Қолда бар табыс – бұл салықты төлегеннен кейін қалатын табыс.

ЖҰӨ мен экономикалық тұрмыс арасында тікелей байланыс бар: ЖҰӨ көп болған сайын, экономикалық тұрмыс жоғары. Бірақ ЖҰӨ тұрмысқа әсер ететін барлық компоненттерді ескермейді. Сондықтан П.Самуэльсон таза экономикалық тұрмысты (ТЭТ) есептеуді ұсынды.

ТЭТ – бұл көрсеткіш қоғамның экономикалық тұрмысын тек бар табыс емес, сонымен бірге өмірлік сапасын есепке алып өлшейді.

4.4.Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар: компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар: өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер, тест тапсырмалары, сөзжұмбақтар.

4. Жаңа тақырыпты бекіту. 15 мин

1. Макроэкономика мен микроэкономика дегеніміз не?

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025
Әдістемелік өңдеу		Стр 31 из 71 стр

2. Ұлттық экономиканың мәні неде?
3. Ұлттық экономиканың құрылымы неден тұрады?
4. ЖҰӨ - ді есептеудің әдістері қандай?
5. Макроэкономикалық көрсеткіштердің түрлері қандай?

1. Жаңа материал бойынша негізгі түсініктерге тоқталу.

2. Негізгі терминдер мен тезистерді жұмыс дәптерлеріне жаздыру.

5) Сабақты қорытындылау.

5.6. Бақылау сұрақтары:

1. Оқушыларды бағалау.

2. Келесі сабақ тақырыбын қысқаша хабарлау.

Үйге тапсырма беру.

Сабақты қорытындылау.

№8.

5.1. Сабақтың тақырыбы: Бүкіл әлемдік экономика және әлемдік нарық

Сабақ түрі: теория

5.2. Сабақтың мақсаты:

Барлық елдің алдында тұрған ортақ мәселе – экономикалық өсу, онда ұлттық экономика дамуы, халықтың өмір сүру деңгейі, ресурстардың шектелуі мәселелері шешіледі.

Кейбір экономистер (Макконнелл, Брю) экономикалық өсуді екі жолмен есептеледі деп санайды:

Жалпы ұлттық өнімді өсуін есептеу (немесе таза ұлттық өнім).

Осы көрсеткіштердің халықтың жан басына шаққанда өсуі.

Ал кейбір экономистер экономикалық өсуді: өнім мен өндірістік факторлардың тек сандық қана емес, сапалық өсуі деп көрсетті.

Экономикалық өсудің үш түрі бар: экстенсивті, интенсивті, аралас (нақты).

Экстенсивті өсу дегеніміз - қосымша өндіріс факторларын тарту арқылы ұлттық өнімнің көбеюі. Мысалы, 50 жылдары КСРО-да бидай дәнінің өнімінің көбеюі Қазақстанда және Сібірде тың және тыңайған жерлерді игерумен байланысты іске асырылады.

Интенсивті өсу дегеніміз – техника және технологияны толық жетілдіру арқылы ұлттық өнімнің көбеюі. Нақты өмірде өсудің не ана түрі, не бұл түрі болуы мүмкін емес. Олар аралас түрінде келеді.

Аралас нақты өсу - өндіріс қуатының өсуі нәтижесінде өндіріс факторларының пайдаланылу санының өсуі және техника мен технологияның жетілуі.

Экономикалық өсуді есептеу – проценттік жылдық өсу қарқынмен есептеледі.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025 Стр 32 из 71 стр
Әдістемелік өңдеу		

$ЖҰӨ \text{ өсу қарқыны} = ЖҰӨ_1 / ЖҰӨ_0 \times 100 \%$

ЖҰӨ₁ – есепті жылғы ұлттық өнім.

ЖҰӨ₀ – базисті жылғы ұлттық өнім.

Қайсысы тиімді қарқынды тиімділіктер варианттары: жоғарғы қарқын, нольдік қарқын, теріс қарқын, қолайлы қарқын.

Жоғарғы қарқын – бір қарағанда тиімді сияқты. Бірақ, біріншіден, өнімнің сапалылығы ескерілуі қажет: егер, жоғарғы қарқынды өндірілетін жарылғыш телевизорлар - әрине жаман. Екіншіден, өнімнің өсу құрылымы қажет: әскери өнімнің өсуі салыстырмалы салмағынан көп болуы және тұтыну заттарының аз болуы өмір сүру деңгейінен төмендейді, - бұл да жаман.

Өз кезегінде, нольдік қарқын экономикалық өсуде негативті сипатқа ие бола бермейді. Тек, егер олар материалдық сыйымдылығы төмендесе, осымен өндіріс факторларын шығындарын үнемдеуге алып келеді, бұл жаман емес. Милитаризация шығынына, егер объективті себептері жоқ болса, онда нольдік өсу пайдалы.

Теріс қарқын – ұлттық экономикалық дағдарысты куәландырады. Бұл 60-90 жж. Одақты бейнелейді. Қазақстан экономикалық дағдарысы әр түрлі себептер жиынтығымен түсіндіріледі: рационалды емес экономика құрылымының үлкен үлес салмағы өндіріс құралы және әскери өнім, төмен қор қайтарымдылығы, бұрынғы КСРО республикааралық шаруашылық байланысының бүлінуі, нарықтық экономикаға өту кезеңіндегі қиыншылықтар.

Қолайлы қарқын жоғары да, төмен де болмайды, олар макроэкономикалық теңдікті қамту керек. Экономикалық өсу көптеген факторлармен анықталады: соның ішінде маңызды болып ұсыныс, сұраныс, бөлу факторлары.

Ұсыныс факторларына мыналар жатады:

Табиғи ресурстың саны мен сапасы (жер, пайдалы қазбалар, климат т.б): қаншалықты табиғи жағдайы жақсы болса, соншалықты елде экономикалық өсуге мүмкіндік бар.

Халықтың еңбекке жарамдылығының саны мен сапасы.

Негізгі капиталдың болуы.

Өндіріс өніміне қолданылатын технология деңгейі.

Сұраныс факторына жатады:

- Қоғамның тұтас сұранысын өндірілген өнімге көтерілуі және сонымен бірге оның өсуін ынталандыру.

Еңбекақы қаншалықты жоғары болса, соншалықты сұраныс жоғары.

Мемлекеттің фискальды саясаты - қаншалықты салық жоғары болса, соншалықты еңбек ақы төмен, сондықтан экономикалық өсу және сұраныс төмен.

Халықтың қор жинау бейімділігі де нақты сұранысты төмендетеді, демек экономикалық өсу де төмендейді.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025
Әдістемелік өңдеу		Стр 33 из 71 стр

Өнімнің өсуіне (экономикалық өсу) ресурстарды бөлу өте жақсы ұйымдастырылған түрде болу керек.

Экономикалық өсуге ықпал ететін сұраныс және ұсыныс факторлары өзара байланысты екендігін айта кету қажет. Мысалы, жұмыссыздық әдетте капиталдың қорлану қарқынын, сондай-ақ зерттеулерге кететін шығындар өнімін бәсеңдетеді және керісінше, жаңалықтарды енгізу мен капитал салымдарының төменгі қарқыны жұмыссыздықтың басты себебі болуы мүмкін. Барлық осы факторлардың өзара әрекетін өндірістік мүмкіндіктер қисығын береді. Бұл қисық аталған технологиялық потенциал негізінде негізгі капитал мен табиғи, еңбек ресурстарының аталған саны мен сапасы жағдайында өндіріле алатын әртүрлі өнім варианттарының максимальды санын көрсетеді.

Экономикалық өсудің көрсеткіштік өлшемдері ЖҰӨ және ЖІӨ болып табылады. Халықаралық деңгейде салыстыру үшін ЖҰӨ мен ЖІӨ-нің жан басына шаққандағы көрсеткіштері пайдаланылады. Қазақстан - 2030 стратегиясында көрсетілгендей, еліміздің гүлденуін қамтамасыз етуде ұзақ мерзімдегі басымдықтардың арасында жоғары деңгейдегі шетел инвестициялары мен ішкі жиналған ақшасы бар ашық экономикаға негізделген экономикалық өсу ерекше маңызды болып табылады.

«Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауында ел басшысы еліміздің «Қазақстан - 2030» Стратегиясын орындай отырып, алғашқы онжылдықта жеткен жетістіктерімізге шолу жасап, оның келесі онжылдығында орындалатын бағдарламаға тоқталды: «2000 жылмен салыстырғанда 2008 жылы-ақ жоспарланғанынан екі жыл бұрын, біз республика ЖІӨ-сінің көлемін екі еселедік және мемлекеттің әлеуметтік міндеттемелерін тиімді орындадық.

Орташа айлық жалақы 5 есеге, ал зейнетақының мөлшері 3 есеге өсті.

Өмір сүрудің ең төменгі деңгейінен аз табысы бар халықтың үлесі 4 есеге (50%-дан 12%-ға дейін) азайды.

2009 жылы экономиканың артуы 1,1%-ды, өнеркәсіпте 1,7%-ды құрады. Біз оң өсу қарқыны бар елдердің «серіппелі тобына» жаттық.

Ұлттық қордың жалпы халықаралық резервтері мен активтері бүгінгі өзінде 50 миллиард доллардан асып түсіп, соңғы он жылда 25 еседен астамға өсті.

Жұмыссыздық деңгейі 6,3-ды құрады, ал бұл дағдарысқа дейінгі уақыттағыдан төмен.

Тиімді іске асырылған Жұмыспен қамту стратегиясының арқасында елде 20 мыңнан астам жұмыс орындары ашылды.»

Экономикалық теорияның басты проблемасы – адамзаттың шексіз қажеттілігін қанағаттандыру үшін шектеулі экономикалық ресурстарды мейлінше тиімді

QONTUSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025
Әдістемелік өңдеу		Стр 34 из 71 стр

пайдалану мәселесін зерттеу болып табылады. Қай қоғамның да негізгі экономикалық проблемалары: не өндіру керек?, қалай өндіру керек?, кім үшін өндіру керек? Экономикалық ресурстар сирек және шектеулі. Нақтылы өнім шығару үшін қандай да болмасын қорды пайдаланған кезде ол қорларды басқа бір тәсілмен игерудің мүмкіндігі жойылады.

Экономикалық мәселелерді шешу үшін әрбір қоғам әртүрлі құрылымдар мен механизмдерді пайдалана алады.

Дәстүрлі экономикалық жүйе әдет-ғұрыпқа, дәстүрлерге негізделеді. Өндіріс процесі, айырбас, бөлу және тұтыну уақыт қалыптастырған әдет-ғұрыпқа сүйенеді. Бұл жүйе мемлекеттілікке дейінгі алғашқы қауым кезеңіне ұқсас келеді. Қазіргі уақытта ол амазондық үнділерге, австралияның тұрғындарына, африка тайпаларына тән.

Дәстүрлі экономиканың өзіндік ерекшеліктері мынадай:

1. Өндіру, бөлу, және айырбастау үрдістері әдет-ғұрыпқа, салт-дәстүрге, наным-сенімдерге негізделген;
2. Мұрагерлік пен сатылық бөлініс жеке адамның экономикалық ролін анықтайды;
3. Әлеуметтік-экономикалық тоқырау анық байқалады, өйткені ұдайы өндіріс қарқыны тек он жыл барысында ғана көрініс береді;
4. Техникалық прогресс дәстүрлі қоғамның бастамаларына қауіп төндіретіндіктен барынша шектеледі;
5. Діни, қасталық және мәдени құндылықтар экономикалық қызметтің жаңа түрлеріне қарағанда басым тұрады;
6. Индустриялық өндірістің даму қарқынына қарағанда халықтың өсу қарқыны артып отырады;
7. Халықтың сауатсыздығы, шамадан тыс тығыздығы, еңбек өнімділігінің төмендігі және жұмыссыздықтың жоғарғы деңгейі.

Дәстүрлі жүйеге тән елдер әлемдік шаруашылықты шикізаттармен және материалдармен қамтамасыз етеді, дайын өнім өткізетін нарыққа айналады және бұрынғы метрополиялардың, қазіргі индустриясы дамыған капиталистік елдердің ауыл шаруашылық шикізаттарын шығаратын орталық ретінде қызмет атқарады.

Әкімшіл-әміршіл жүйе мемлекеттік монополиялық меншіктің және оның монополиялық мемлекет өкіметі тудырған үстемдігімен сипатталады. Бұл жүйеге басқарудың қатаң типтік иерархиясы тән. Дәлірек айтсақ жоспарлаушылар бұл жүйеде қандай тауарлар өндіріліп және қандай қызметтер көрсетілуі керектігін анықтап алады.

Халықты әлеуметтік қорғау саясаты.

Әлеуметтік қорғау жүйесі өзара байланысқан элементтер жиынтығын, нарыққа өтудің өтпелі кезең қиыншылықтарын жеңілдетуге, сонымен қатар барлық

QONTUSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025
Әдістемелік өңдеу		Стр 35 из 71 стр

халық топтарының іскерлік белсенділігін ынталандыруға бағытталған Ең алдымен әлеуметтік қорғау жүйесі қоғамның ең қорғансыз бөлігі-қарттар, мүгедектер,көп балалы отбасылар, жетімдер, ауруларды қорғауды көздеді. Бұл зейнетақыны индексациялау,жәрдемақыны,әртүрлі талондарды таратып беру, түскі астар беру, тағы басқадай көмек түрлері жолымен жүзеге асырылады.Аталған қоғамдық топтарды қолдау үшін мейірбандық қорлар мен ұйымдардың, мемлекеттік және коммерциялық кәсіпорындардың, жеке азаматтардың көмегі маңызды рөл атқарады.

Екіншіден, мемлекеттік сектордан босаған жұмысшыларды қабылдай алатын ұсақ және орта кәсіпорындардың дамуына мемлекет қажетті шараларды жасауға мүдделі және міндетті.

Үшіншіден, мемлекет, одан кейін кәсіпкерлік құрылымдар, мамандықты жоғарылату, мамандықты ауыстыру немесе жұмыстан босатудың өндірістік немесе экономикалық себептеріне байланысты белгілі мөлшерде материалдық ресурстар шығындарын көтеру қажет.

Төртіншіден, мемлекет жалпы адамдық мораль қалыптарына, салт-дәстүрге, мәдениетке және т.б.қайшы келмейтін заңдар жүйесін жасап, олар кезегінде әр азаматқа тіршілік түрін таңдау мүмкіндігін қамтамасыз етуі қажет.

Нарықтық экономикаға өтпелі кезең әр адам, әр отбасы үшін қиын сынақ.

Біреулер бұл кезеңнен жеңіл өтеді, біреулеріне қиындау, ал кейбіреулер үшін бұл апатпен тең.Бұл нарықтық экономиканы қалыптастыру кезеңі. Осы кезеңнің қиындықтарын күн ілгері көре білу, халықты әлеуметтік жағынан қолдау мен қорғау шараларын тереңінен ойластыру өркениетті мемлекеттің төл ісі.

4.4.Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар:компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар:өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер,тест тапсырмалары,сөзжұмбақтар.

4.Жаңа тақырыпты бекіту.

1. Экономикалық тепе-теңдік дегеніміз не? Оның түрлерін атаңыз.
2. Жалпы сұраныс пен жалпы ұсыныс тепе-теңдікті қалай қалыптастырады?
3. Экономикалық өсу ұғымын түсіндіріңіз.

1.Жаңа материал бойынша негізгі түсініктерге тоқталу.

2.Негізгі терминдер мен тезистерді жұмыс дәптерлеріне жаздыру.

5) Сабақты қорытындылау.

5.6. Бақылау сұрақтары:

- 1.Оқушыларды бағалау.
2. Келесі сабақ тақырыбын қысқаша хабарлау.

ÖNTÜSTİK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025 Стр 36 из 71 стр
Әдістемелік өңдеу		

Үйге тапсырма беру.

Сабақты қорытындылау.

№9.

5.1.Сабақтың тақырыбы: Аралық бақылау №10

Қоғам алдында тұрған негізгі экономикалық мәселелер.

Жасыл экономика

Сабақ түрі: теория

5.2. Сабақтың мақсаты: Адамзаттың ғаламдық мәселелеріне сипаттама.

Жахандану мәселелерінің мәні мен нысандарының көрініс табуы. Әлемдік мәселелер (терроризм және т.б.) шешу саласындағы халықаралық ынтымақтастықтың негізгі бағыттары. ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың бітімгерлік процесіндегі ролі. Жасыл экономика.

«Жасыл экономиканың» негізгі міндеттері. Қазақстандағы «Жасыл экономиканы» дамыту тұжырымдамасы. «Жасыл экономиканы» дамытудың жеті негізгі бағыттары. «Жасыл экономикаға» өту институттары.

1) Ұйымдастыру кезеңі.

а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.

ә) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.

б) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру:

а) Барлық оқушыларының үй тапсырмасын орындауын тексеру;

ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;

б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;

в) Оқушыларының білімдерін бағалау;

г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

5.3. Дәріс тезистері:

3) Жаңа сабақты түсіндіру:

Жасыл экономика – бұл адам өмірінің ұдайы өндірісіне қажетті табиғи негізді бұзбайтын, биосфераның шаруашылық сыйымдылығы шеңберінде дамитын экономика. Сонымен бірге жасыл экономика халықтың жоғары тұрмыс деңгейі мен табиғи ресурстарды ұтымды пайдаланумен сипатталатын экономика болып табылады. Бұл экономикалық модель 21 ғасырдағы елдердің тұрақты дамуын қамтамасыз ететін маңызды құралдардың бірі ретінде танылып отыр.

1. Қазақстандағы «жасыл» экономиканы дамыту тұжырымдамасы

2. «Жасыл» экономиканы дамытудың жеті негізгі бағыттары

2.1 Бірінші бағыт - жаңартылатын энергия көздерін енгізу.

2.2 Екінші бағыт – тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығындағы энергия тиімділігі.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025
Әдістемелік өңдеу		Стр 37 из 71 стр

2.3 Үшінші бағыт – ауыл шаруашылығындағы органикалық егін шаруашылығы

2.4 Төртінші бағыт – қалдықтарды басқару жүйесін жетілдіру

2.5 Бесінші бағыт – су қорларын басқару жүйелерін жетілдіру

2.6 Алтыншы бағыт – «таза» көлікті дамыту

2. Жетінші бағыт – экожүйелерді сақтау және тиімді басқару

3 «Жасыл» экономика ел үшін басымдылықтар әкеледі

4 «Жасыл» экономикаға ауысу институттары

4.1 «Жасыл» бизнес академиясы

4.2 «Жасыл көпір» серіктестік бағдарламасы

Қазақстандағы «жасыл» экономиканы дамыту тұжырымдамасы

Өткізілген «РИО + 20» Саммитінен кейін қазақстандық қоғамның күші «жасыл» экономикаға ауысу бойынша стратегияны іске асыруға бағытталған. Н.Ә.Назарбаевтың бастамасы бойынша «Жасыл» экономикаға ауысу бойынша тұжырымдама әзірленді. Тұжырымдамада бірінші кезекте басты түрде экономиканың белгілі бір салаларын реформалауға бағытталған басым міндеттер тізбесі ұсынылды.

«Жасыл» экономикаға ауысу аясында:

қорлардың тиімділігін арттыру;

қазақстандық инфрақұрылымды жетілдіру;

халықтың әл-ауқатын жақсарту болжанады;

Тұжырымдаманы іске асыру үш кезеңде жоспарланады:

бірінші кезең - 2013–2020 жж. – қорларды пайдалануды оңтайландыру және табиғат пайдалану қызметінің тиімділігі арттыру, сондай-ақ, «жасыл» инфрақұрылымды құру;

екінші кезең - 2020–2030 жж. – табиғи қорларды тиімді пайдалану, жоғары технологиялар базасында жаңартылатын энергетиканы енгізу;

үшінші кезең - 2030–2050 жж. – олардың жаңартылуы жағдайында негізіне табиғи қорларды пайдалану қойылған, ұлттық экономиканың «үшінші өнеркәсіптік революция» қағидаттарына ауысуы.

«Жасыл» экономиканы дамытудың жеті негізгі бағыттары

Бірінші бағыт - жаңартылатын энергия көздерін енгізу

Пайдалы қазбаларды ары қарай сақтау туралы мәселе орасан ауқымға ие болады. Біздің мемлекет табиғи қорлары өте бай ел ретінде танылған. Мұнай, газ – бүкіл дүние жүзінде ең ірі энергетикалық қорлардың бірі ретінде сыныпталады, бірақ тіпті олардың өзі уақыты келгенде сарқылады, демек өмір үшін жаңа ресурстар табу қажет. Бұл ретте Қазақстанның жақсы экожүйеге, жер қыртысына және орманға ие болуы айғағы басқа елдер алдындағы өзінің ұстанымын айтарлықтай арттырады.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025
Әдістемелік өңдеу		Стр 38 из 71 стр

Екінші бағыт – тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығындағы энергия тиімділігі

Қалалық тұрғын үй қорының маңызды бөлігі кеңестік дәуірден кейінгі уақытта салынғандықтан, тұрғын үй кешендерінің көпшілігі тиімсіз жылу изоляциялық құрылымдармен және жылумен қамтамасыз ету жүйелерімен жабдықталған, ол маңызды жылу шығындарына алып келеді. Қазіргі уақытта Қазақстанда жылумен қамтамасыз ету аспаптарының жұмысының істен шығуы саласындағы іс-шараларды жүзеге асыратын энергия сервистік компаниялары әрекет етеді.

Үшінші бағыт – ауыл шаруашылығындағы органикалық егін шаруашылығы

Бірінші кезекте бағыттың аталмыш түрі әр түрлі азық қоспаларынан, синтетикалық тыңайту өнімдерінен (пестицидтерден) бас тартуды қарастырады. Дақылдық өсімдіктердің шығымдылығын, өсуін қамтамасыз ету үшін органикалық тыңайтқыштарды пайдалану туралы сөз болып отыр. Ауыл шаруашылығын «көгалдандыру» табиғи қорларға зиян келтірместен, халыққа азық-түлікті қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Қазақстан мынадай бағыттар бойынша әрекет етуді жоспарлайды:

жердің құнарлылығын басқару;
суды тиімді пайдалану;
өсімдіктер және жануарлар денсаулығын басқару;
фермаларды механикаландыру.

Төртінші бағыт – қалдықтарды басқару жүйесін жетілдіру

Қалдықтарды басқару мәселесі ерекше танымалдылыққа ие болды. Лас көшелер, үйінділер және қандай да бір болып жатқанға бақылаудың жоқтығын жиі кездестіресіз. . Қалыптасқан жағдайларға байланысты қалдықтарды өндірістік өнімнің қайталама өнімі ретінде пайдалану ұсынылған. Осылайша, мысалы қатты тұрмыстық қалдықтарды кешенді қайта өңдеу және балама отынды алу технологиясы Алматыда іске асырылуда.

Бесінші бағыт – су қорларын басқару жүйелерін жетілдіру

Су адамзаттың өмір сүруін және экожүйелердің тұтастығын қамтамасыз етудің шешуші табиғи құрылымы болып қала береді. Осыған байланысты су қорларын тиімді пайдалану орасан ауқымға ие болатын мәселе болып қала береді.

Алтыншы бағыт – «таза» көлікті дамыту

Қазақстандағы тасымалдардың көпшілігі дизелде/бензинде жүргізіледі. Қазіргі уақытта тасымалдардың басым бөлігі бензин (дизель) негізінде жүзеге асырылады. Бірінші кезекте бұл парник газдарының жоғары шығарындыларына жағдай жасайды.

Жетінші бағыт – экожүйелерді сақтау және тиімді басқару

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025
Әдістемелік өңдеу		Стр 39 из 71 стр

Осы бағыттағы қызмет басты түрде біздің елдің бірегей табиғат байлығын сақтауға бағытталған.

«Жасыл» экономика ел үшін басымдылықтар әкеледі

«Жасыл» экономикаға ауысу барынша үлкен танымалдыққа ие болып келеді және ауқымды қызығушылық тудырады. «Жасыл» экономика бірінші кезекте экономикалық прогреске жағдай жасайды және мыналарды қамтамасыз етеді:

ішкі жалпы өнімнің өсімі;

елдің табыстарын ұлғайту;

елдегі жұмыссыздық көрсеткіштерін азайта отырып, халық үшін жұмыс орындарын құру.

Бұл жерде «жасыл» экономикаға ауысу климаттың өзгеруі, пайдалы қазбалардың сарқылуы және су ресурстарының тапшылығы сияқты жаһандық қауіптен тәуекелдерді төмендетеді.

«Жасыл» экономиканы дамыту бағдарламасы аясында Қазақстан экономиканың 10 шешуші секторына құралдарды инвестициялауды жоспарлайды:

ауыл шаруашылығы;

тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығы;

энергетика;

балық аулау;

орман шаруашылығы;

өнеркәсіп;

туризм;

көлік;

қалдықтарды кәдеге жарату және қайта өңдеу;

су қорларын басқару.

«Жасыл» экономикаға ауысу институттары

«Жасыл» экономикаға ауысу бірінші кезекте тиісті ұйымдарды құрумен белгіленеді.

«Жасыл» бизнес академиясы

Академия жұмысының мақсаты табиғи және өзге де ресурстарды жинау саласындағы саясатты тұрақты дамыту үшін бағдарламалар, жобалар және оқыту курстарын әзірлеу болады. Академияда онлайн-семинарларды өткізу, инновациялық әдістерді қолдану жоспарлануда. Академияның онлайн-семинарлары қоршаған ортаны қорғау саласындағы сарапшылар/мамандар арасындағы диалогқа, сондай-ақ «жасыл» өсу стратегиясын құруға бағытталған. Жасыл өсу және тұрақты даму тақырыбы бойынша жаңашыл электронды қорлар барлық студенттер үшін қол жетімді болады. Жасыл бизнес академиясы тұрақты дамыту стратегиясын іске асыру жағдайында, әсіресе әлеуметтік қажеттіліктер

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025 Стр 40 из 71 стр
Әдістемелік өңдеу		

және мәселелерді барынша ұстанатын тәжірибе, табиғи қорларды кешенді пайдалану саласында болатын барынша тәжірибелік кәсіби жұмыс күшін дайындауға көмектеседі.

«Жасыл көпір» серіктестік бағдарламасы

Бағдарлама инвестициялық жобаларды іске асыру, саясаттарды реформалау жолымен жасыл бизнестің жаңа салаларын құру және дамыту бойынша мемлекеттердің, халықаралық, ғылыми ұйымдардың және бизнестің бірлескен әрекеттерін болжайды. Бағдарламаның міндеті тек мемлекеттер мен аймақтар арасында ғана емес, сонымен қатар мемлекет пен бизнес арасында да – серіктестіктің жаңа деңгейін құру және көптеген үдерістер арасындағы байланыс болып табылады. «Жасыл көпірдің» мәнісі – жасыл бизнестің жаңа салаларын дамыту және ол үшін ұзақ мерзімді және тұрақты негіздерді құру арқылы экономиканы көгалдандыру. Жасыл көпір жаңашыл жасыл технологиялар – жасыл бизнес үшін қолайлы шарттарды тудыру үшін төлемнің жаңа тетігін ұсынады.

№10- сабақ.

5.1.Сабақтың тақырыбы: Қазақстан Республикасының конституциялық құқық негіздері.

Сабақ түрі: теория

5.2. Сабақтың мақсаты: Қазақстан Республикасының Конституциясы барлық заң салаларының заңдық базасы болып табылады, ал оның нормалары басқалар үшін нормалық принцип болып есептеледі.

1) Ұйымдастыру кезеңі.

- а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.
- ә) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.
- б) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру:

- а) Барлық оқушыларының үй тапсырмасын орындауын тексеру;
- ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;
- б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;
- в) Оқушыларының білімдерін бағалау;
- г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

5.3. Дәріс тезистері:

3) Жаңа сабақты түсіндіру:

1. Конституция, сайлау жүйесі, заңдарға толқтырулар мен өзгерістердің енгізілуі және т.б.
2. Қазақстанның жаңа конституциялық заңының қалыптасу тарихы

Конституциялық құқықтың пәнін құрайтын қоғамдық қатынастар мемлекеттік билікті жүзеге асырумен тікелей байланысты және мемлекеттік құрлыс, оның

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025 Стр 41 из 71 стр
Әдістемелік өңдеу		

ұйымдарымен қатынасы, сондай-ақ адам мен мемлекет арасындағы қатынастар болып табылады. Сондықтан конституциялық құқықтың құқықтық реттеу пәні болып мемлекет пен қоғам өмірінің саяси, экономикалық, әлеуметтік және мәдени сферасындағы тек негізгі қоғамдық қатынастар болады. Конституциялық құқықтық қатынастар келесі әдістермен реттелінеді: міндеттеу әдісі; тыйым салу әдісі; рұқсат ету әдісі; тану әдісі.

Конституциялық құқық – бұл ҚР конституциялық құрлыс негізін, адам мен азаматтың, мемлекеттік құрлыстың, мемлекеттік билік органдарының жүйесін, жергілікті мемлекеттік басқару мен өзін-өзі басқару негізін реттейтін құқық нормаларының жиынтығын көрсететін ҚР жетекші құқық саласы.

Конституциялық құқықтық қатынастар дегеніміз – мемлекеттік биліктің функциясымен, ұйымдастырылуымен байланысты конституциялық нормалардың негізінде тоқтатылатын және өзгертілетін қоғамдық қатынастардың адаммен және азаматпен, саяси партиялармен, қоғамдық қозғалыстармен өзара қарым-қатынасын айтамыз.

Конституциялық құқықтық субъектілері – бұл конституциялық – құқықтық қатынасқа қатысушылар. Субъектілердің шеңбері өте кең: бұл саланың құқықтық нормалары кімге міндет жүктеп және кімге құқық берсе сол субъект бола алады. Олардың ішінде мынандай субъектілер: мемлекет, халық, депутат, мемлекеттік билік органдары, сайлау комиссиялары, азаматтар, азаматтығы жоқ азаматтар, шет ел азаматтары және тағы басқалары болады.

Конституциялық құқықтық қатынастардың объектілері дегеніміз шынайы әрекет құбылыстары негізінде құқық қатынастарының субъектілерінің құқықтық байланысқа түсуі. Конституциялық құқық қатынастарының объектілеріне жататындар: мемлекеттік территория, материалдық құндылықтар, адамдардың тәртібі, мемлекеттік органның немесе лауазымды тұлғалардың әрекеті, азаматтардың жеке мүліктік емес құқықтары жатады.

Конституциялық – құқықтық нормаларға басқа құқық саласы нормаларының барлық белгілері тән. Олар сондай-ақ қоғамдық қатынастарды тәртіпке салу құралы болып табылады және мемлекетпен қабылданып реттеушілік және қорғаушылық функцияларды атқарады. Реттеуші нормаларға, құқықтық қатынас мүшелеріне субъективтік құқық беру және оларға заңдық міндеттеме жүктеу жолымен тәртіптің белгілі бір нұсқасын белгілейтін конституциялық-құқықтық нормалар жатады. Құқық қорғаушы нормаларға субъектілер тәртібін, олар тәртіпті бұзған жағдайда, мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын белгілеу жолымен анықтайтын конституциялық-құқықтық нормалар жатады.

Конституциялық - құқықтық нормалар - бұл мемлекеттің мәжбүрлеу күшімен қамтамасыз етілетін және нақты құқықтар мен міндеттермен жүзеге асырылатын

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025 Стр 42 из 71 стр
Әдістемелік өңдеу		

белгілі бір қоғамдық қатынастарды реттеу және қорғау мақсатында мемлекетпен бекітілген және санкцияланған жалпыға міндетті тәртіп ережелері.

Конституциялық - құқықтық институттар дегеніміз қоғамдық қатынастың бір жақты және өзара байланысын реттейтін және біршама өзіндік топтар құрайтын конституциялық құқық нормаларының жиынтығы.

Мысалы, азаматтық институты, президенттік институты, сайлау құқығының институты және тағы басқалар. Құқықтық нормалардың институты реттелетін сфераның барлық жақтарын қамтиды. Оларда өздеріне тән түсініктер, терминдер, жағдайлар болады. Мысалы, азаматтық институтының мазмұны «азамат», «азаматтық», «азаматтықтан шығу», «азаматтардың құқығы, еркіндігі мен міндеттері» сияқты түсініктерде көрсетіледі. Құқықтық институттың құрамына кіретін нормалар ортақ құқықтық принциптер мен идеялармен біріктіріледі. Яғни, азаматтық институты азаматтардың бірлігі мен теңдігі принципіне негізделінеді.

Қазақстан Республикасының 1995 жылы 30 тамызда қабылданған Конституциясы конституциялық құқықтың негізгі қайнар көзі болып табылады. Конституцияның басқа нормативтік құқықтық актілерден мынадай ерекшеліктері бар:

1. Қоғамдық қатынастардың негізін қалайды. Себебі ҚР Конституциясы мемлекет пен қоғам өмірінің барлық сферасын қамтиды: саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени. Басқа нормативтік құқықтық актілер қоғамдық өмірдің жеке жақтарын ғана қамтиды.

2. Құқықтың негізгі бастау болып табылады. ҚР Конституциясында бүкіл конституциялық заңның негізі болып табылатын құқықтық нормалар бекітілген. Яғни, Конституциялық құқық нормалары барлық нормативтік құқықтық актілердің қалыптасуы мен даму базасы.

3. Ең жоғарғы заңдылық күші бар. ҚР қабылдаған заңдар мен басқа да нормативтік құқықтық актілер Конституциядан шығуы керек және оған қайшы келмеуі керек. Егер олар Конституцияға қайшы келетін болса қолданылмайды.

4. Оның ерекше тәртіппен қабылдануы. Себебі Конституцияны Республикалық Референдумда халық қабылдайды.

5. Тұрақтылығы.

Құқық саласы ретіндегі Қазақстан Республикасының конституциялық құқығының түсінігі, құрылымы және ерекшеліктері

Кез келген мемлекеттің қалыптасуында Конституция қайта бағамдалуы мүмкін емес айрықша маңызға ие. Нақ осы Конституция мемлекеттің әлеуметтік-саяси жүйесін айқындайды. Әлемдегі көптеген елдердің Конституцияларының көбінесе алғашқы баптарының өзінде-ақ қысқаша түрде сол мемлекеттің мәні, ондағы биліктің қайнар көзі болып табылатын табиғатының кең ауқымды, жалпылама және негізгі сипаты айтылады.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025
Әдістемелік өңдеу		Стр 43 из 71 стр

Латын тілінен аударғанда "constitutio" сөзі "бекітемін", "құрамын" деген мағынаны береді. Зандық мағынасында Конституция - бұл құрылтайшылық сипаттағы құжат.

Қазақстан Республикасының Конституциясы преамбуладан және 9 бөлімнен тұрады. **4.4.Иллюстративті материал:**

а) техникалық құралдар:компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар:өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер,тест

тапсырмалары,сөзжұмбақтар.

4.Жаңа тақырыпты бекіту.

1. Қазақстан Республикасындағы құқық жүйесінің ерекшеліктері қандай?

2.ҚР Конституциясының қоғам мен мемлекет өміріндегі маңызы қандай?

1.Жаңа материал бойынша негізгі түсініктерге тоқталу.

2.Негізгі терминдер мен тезистерді жұмыс дәптерлеріне жаздыру.

5) Сабақты қорытындылау.

5.6. Бақылау сұрақтары:

1.Оқушыларды бағалау.

2. Келесі сабақ тақырыбын қысқаша хабарлау.

Үйге тапсырма беру.

Сабақты қорытындылау.

№11.

5.1.Сабақтың тақырыбы: Қазақстан Республикасының әкімшілік құқық негіздері.

Сабақ түрі: теория

5.2. Сабақтың мақсаты: Әкімшілік құқық пәні. Әкімшілік Құқық Жүйесі
Әкімшілік Реттеу Әдістері Әкімшілік-Құқықтық Нормалар Қазақстан
Республикасының Әкімшілік Құқық Көздері Әкімшілік Құқық Субъектілері.

1) Ұйымдастыру кезеңі .

а)Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.

ә) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.

б) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру:

а) Барлық оқушыларының үй тапсырмасын орындауын тексеру;

ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;

б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025
Әдістемелік өңдеу		Стр 44 из 71 стр

в) Оқушылылардың білімдерін бағалау;

г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

5.3. Дәріс тезистері:

3) Жаңа сабақты түсіндіру:

1. Әкімшілік құқық ұғымы. Әкімшілік құқық атқарушы билік органдарының (Үкімет, министрлер мен ведомстволар, өзге де орталық атқарушы органдар, әкімияттар, сондай-ақ басқа да жергілікті атқарушы органдар) қызметін ұйымдастырумен байланысты қатынастарды реттейді, олардың құрылымын, өкілеттіктері мен құзіретін, сонымен бірге олардың арасындағы өзара іс-қимылдарын анықтайды. Әкімшілік құқықпен сондай-ақ мемлекеттік билік органдарының азаматтармен және өздерінің құзіреттеріне сәйкес мемлекеттік емес ұйымдармен өзара іс-қимыл жасауы барысында туындаған қатынастары, сондай-ақ әкімшілік құқық бұзушылықпен байланысты қатынастар реттеледі.

Әкімшілік құқық жалпы әмбебеп жинақталған актінің болмауымен сипатталады, мұның соңғысы құқықтың осы саласымен реттелетін қатынастар құрамының күрделі болуына байланысты. Әкімшілік құқықтың қайнар көздері болып Қазақстан Республикасының Конституциясы, Қазақстан Республикасының әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі, әкімшілік-құқықтық қатынастары нормалары бар және осы қатынастарды реттейтін өзге де заң актілері, сондай-ақ Қазақстан Республикасы қатысушысы болатын халықаралық-құқықтық келісімдер болып табылады.

Әкімшілік құқық мемлекеттік билік органдарының билік-өкім басқару өкілеттіктерімен сипатталады. Заңның негізінде және олардың құзіретіне сәйкес қабылданатын шешімдер орындау үшін міндетті болып табылады. Ол өзінің ішкі мазмұны жағынан олардың ерік беру - шешімдер жолданатын адамдардың белсенді іс-әрекеттеріне құқық беру; тыйым салу - белгілі бір әрекеттер жасаудан тартыну талабы, нұсқаулар, яғни белгілі бір әрекеттер жөнінде адамдарға міндеттер жүктеу сипатында болуы мүмкін. Бұл өз кезегінде, әкімшілік құқық саласының ерекшелігін дәлелдейді, бұл әкімшілік құқықтық қатынастар субъектілері жағдайының бірдей маңызды болмайтынынан көрінеді. Алайда, осыған қарамастан, әкімшілік-құқықтық қатынастарға қатысушылар, мұның азаматтық-құқықтық қатынастарға қатысушылар үшін сипатта болатынындай тең болып табылмайды. Бұл ұғым азаматтар мен заңды тұлғалардың заңды құқықтары мен бостандықтарына қысым жасалады деген сөз емес. Әкімшілік заңнамасында осы қатынастарға барлық қатысушылардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау кепілдіктері айтылады, олар азаматтар мен заңды тұлғалардың, олардың арасындағы қатынастарындағы мемлекеттік органдар мен уәкілетті адамдардың шешімдері мен әрекеттеріне шағым беру мүмкіндігіндей құзіретін айқын реттеуден көрінеді.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025 Стр 45 из 71 стр
Әдістемелік өңдеу		

Сонымен әкімшілік құқық Қазақстан Республикасы құқық жүйесінің құрамды буыны болып табылады. Әкімшілік құқықтың тағы бір маңызы мынада: қаржы, банк, кеден, салық құқығы және басқалары сияқты құқық салаларының жаңа институттарын құру процессінде әкімшілік-құқықтық нормалар басқарушы, әдістемелік орталық рольді атқарады, және олардың орнығуына, кешенді институттар мен дербес салалар болып бөлініп шығуына көмектеседі. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнаманың міндеті адам мен азаматтың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін, халықтың денсаулығын, санитарлық-эпидемиолог-гиялық саулығын, қоршаған ортаны, қоғамдық имандылықты, меншікті, қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздікті, белгіленген тәртіпте жүзеге асыратын мемлекеттік билікті, ұйымдардың заңмен қорғалатын құқықтары мен бостандықтарын әкімшілік құқық бұзушылықтан қорғау, сондай-ақ олардың жасалуының алдын алу.

Қазақстан Республикасының «әкімшілік құқығы» мемлекеттік басқарудың негіздерімен байланысты мәселелерді қамтиды, атқарушы өкіметтің жүйесін ашады, сонымен қатар жеке адамдардың мемлекетті басқарудағы рөлін көрсетеді. Ол экономиканы мемлекеттік басқарудың құқықтық, әлеуметтік дамуы мен мәдениеттің, әкімшілік-саяси құрылымдардың, Қазақстан Республикасы салааралық мемлекеттік басқарудың негіздерін, сонымен қатар басқармалық қызметте заңдылықты қамтамасыз ету нысандары (формалары) мен әдістерін оқытуды қарастырады.

Қазақстан Республикасының «әкімшілік құқығы» мемлекеттік басқару жүйесі мен бұл саладағы қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеу механизміне түсінік береді.

2. Әкімшілік құқық - Қазақстан Республикасы құқық жүйесіндегі негізгі саланың бірі. Белгілі құқықтанушы Алексеевтің ойынша құқық миссиясы терең қажеттіліктерден туындаған.

Олар:

- азаматтық қағидаларды (принциптерді) қалыптастыру.
- басқарудағы түрлі мүдделердің ескерілуін қамтамасыз ету.
- автономды тұлғаның дербес мәртебесін (статусын) сақтау.

Бұлардың бірі әкімшілік құқыққа да қатысты. Қоғамдық санада әкімшілік құқық атқарушы биліктің күштеу құралы ретінде қалыптасқан. Әкімшілік құқық конституциялық қылмыстық құқықтар секілді дербес құқық саласы болып табылады. «Әкімшілік» сөзі латынша «басқару» мағынасында, сондықтан бұл саланы көбінесе «басқару құқығы» деп те атайды. Сонымен әкімшілік құқық дегеніміз мемлекеттік басқару саласында, атқарушы мемлекеттік органдар қызметін жүзеге асыру процессінде қалыптасатын қоғамдық қатынастарды реттейтін заң саласы.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025 Стр 46 из 71 стр
Әдістемелік өңдеу		

Әкімшілік құқықтық реттеу мемлекеттік басқару аясында қарастырылады, сонымен қатар әкімшілік құқық тұрғысынан басқару мазмұнындағы қатынастар мәселесі көтеріледі.

Әкімшілік құқық жалпы қоғамдық қатынастарды, оның ішінде әкімшілік құқықтық реттелуін қарастырып, тәжірибеде әкімшілік-құқықтық нормалардың орындалуын тақылайды және мемлекеттік басқаруда объектілер мен субъектілердің құқықтық мәртебесін белгілеп, басқарудың құқықтық әдістері мен нормаларын және олардың жүргізілу тәртібін айқындап, сонымен қатар басқарушы мен басқарылушы тараптардың қызметін реттейді.

Әкімшілік құқықтың негізгі мақсат-міндеттері:

- қоғамның, мемлекеттік аппараттың, азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі басты құрал ретінде әкімшілік биліктің тиімді қызмет етуіне жағдай жасау.
- атқарушы билікті демократиялық ұйымдастыру.
- атқарушы биліктің қалыптасуымен байланысты адамадар мен олардың бірлестіктерінің құқықтары мен бостандықтарының нығаюына оң әсер ету.
- азаматтар мен қоғамды - атқарушы биліктің бір жақты озбырлығынан қорғау.
- қоғамдық қатынастарды реттеу, нығайту,
- Конституция талаптарына сай немесе қоғамдық даму заңдарына сай жаңа қоғамдық қатынастарды қалыптастыру.
- әкімшілік нормалармен, өзге де құқық салаларымен реттелген қоғамдық қатынастарды қорғау.
- қоғам, мемлекет, азаматтар мүддесіне сай емес басқару саласындағы қатынастарды ығыстыру.

3. Әкімшілік құқық - оқу пәні және ғылым ретінде. Қазіргі әкімшілік құқық - құқық саласы ретінде құқық жүйесінде жеткілікті деңгейде жеке тұлға құқығын нығайтатын және оны әкімшілік үстемдіктен қорғайтын нормалар пайда болған кезде қалыптасты. Әкімшілік құқық жәй ғана атқарушы биліктің еркін ғана білдіріп қоймай, сонымен қатар үлкен құбылыс болып саналады. Әкімшілік құқық - өте маңызды, әрі күрделі сала, өйткені мемлекеттік әкімшіліктің қоғамдық мәні зор. Басқару қоғамның барлық саласында бар және оның қызмет көлемі үлкен, мазмұны әр қилы.

Әкімшілік құқық - құқықтық нормалар мен институтардың біртұтас жүйесі. Оларды біріктіретін қағидалары (принциптері), мақсаттары, реттеу әдістері және пәні. Әкімшілік құқық әлеуметтік мүддеге қызмет ете отырып өзге құқық салалары секілді өзінің заңдық басымдықтары ретінде азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қарастырады. Қазақстан Республикасының Конституциясында азаматтардың бұлжымас-абсолюттік құқық-тарының концепциясы айқындалған.

Әкімшілік құқықтың басты мақсаты - мемлекеттік билік аппаратын заң мүддесіне қызмет етіп, оның талаптарын орындауға бағыттау. Құқық салалары

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»	
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	№1-11/73-2025
Әдістемелік өңдеу	Стр 47 из 71 стр

өзара пәні, құқықтық реттеу әдістері бойынша ажыратылады. Зандық әдебиеттерде әкімшілік құқықтың ғылым немесе пән ретінде қатынасы әлі де таластар тудыруда. Әкімшілік құқық пәні дегеніміз оның нормаларымен реттелетін қатынастар жүйесі. Әкімшілік құқық Қазақстан Республикасының құқық жүйесіндегі жеке сала ретінде қоғамдық қатынастардың ерекше тобын реттейді. Олар мемлекеттік басқару саласында пайда болып, дамып, жойылатын қатынастар. Мұндай қатынастар әр қилы, әрі әкімшілік құқық пәнін құрайды. Бұлар басқарушылық қатынастар деп аталады.

Әкімшілік құқық пәні шартты түрде екі бөлімнен тұрады:

1. Аппарат ішілік қатынастар. Мұнда мемлекеттік органдардағы аппарат ішілік жұмыс әдістерін және формаларын, қызметін ұйымдастыру нығайтылады.

2. Әкімшілік биліктің түрлі ұйымдармен, мекемелермен, азаматтармен қатынасы. Әкімшілік құқық пәні астарында басқару мазмұнындағы қатынастар жатыр. Бұл қатынастардың түрлері:

- басқару органдары арасындағы көлбеу (вертикальды) қатынас (Қазақстан Республикасы Үкіметі және Министірлік)
- басқару органдары арасындағы бағынушылық қатынас (аудандық әкімшілік және жергілікті орган)
- басқару органдарының өздеріне бағынышты ұйым, бірлестіктермен қатынасы (завод және министрлік).

Әкімшілік құқық пәнімен қоса әкімшілік құқық ғылымына тоқталып өтер болсақ, әкімшілік құқық ғылымы заң ғылымының негізгі бөлігі болып саналады. Ол әкімшілік құқықтың даму заңдылықтарын зерттейді. Әкімшілік құқық ғылым ретінде әкімшілік-құқықтық құбылыстар туралы ұғымдар, категориялар және тұжырымдар жүйесі болып табылады.

Әкімшілік құқық ғылымы мемлекеттік басқару сферасындағы қатынастарды реттейтін құқықтық нормаларды зерттеп, мемлекеттік басқару аппаратының құқықтық реттелу заңдылығын қарастырады. Ол басқару қатынастарын талдап, мәнін ашып және тәжірибеде әкімшілік-құқықтық нормалардың кең қолданылуын дәріптейді. Әкімшілік құқық ғылымы мемлекеттік басқару объектілері мен субъектілерінің мәртебесін, басқарудың құқықтық формалары мен әдістерін, мемлекеттік басқарудағы заңдылықты, тәртіпті қамтамасыз ету тәсілдерін, әкімшілік процесс мәнін қарастырып, осылардың ғылыми жақтары бойынша мәселелерді қозғайды.

Осы заңдылықтарды терең, әрі жан-жақты талдау нәтижесінде әкімшілік-құқықтық нормаларды өзгертуге, реттеуге, бастысы олардың тиімділігін көтеруге бағытталған ғылыми негізделген ұсыныстар, сілтемелер жатқызылады. Әкімшілік

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025 Стр 48 из 71 стр
Әдістемелік өңдеу		

құқық ғылымының да құқық саласы сияқты өзіндік жүйесі бар және олар әкімшілік-құқықтық институттар арасындағы ішкі байланыстар ішінде қалыптасқан. Әкімшілік құқық ғылымы сондай-ақ әкімшілік құқықтың даму заңдылықтарын және оның өзге де теориялық мәселелерін қарастырады. Жоғарғы деңгейде дамыған әлсуметтік, демократиялық елдерде әкімшілік құқық қоғам дамуының ерекшелігін, деңгейін және басқару органдары қызметінің шынайылығын көрсетеді. Қорытындылай келе, әкімшілік құқық дегеніміз Қазақстан Республикасының әкімшілік-құқықтық нормаларымен және нормативтік-құқықтық актілермен бекітілген, жалпыға міндетті нормалар жүйесі.

Адам мен азаматтың құқықтық мәртебесінің негіздері, қағидалары Жалпы, құқықтық мемлекет жөнінде азаматтардың санасын қалыптастырмай, олардың қоғам мен мемлекет алдындағы міндеттерін жете түсіндірмей, оны түбегейлі орнату мүмкін емес.

Бір сөзбен айтқанда, заңның дұрыс орындалуын қамтамасыз ететін, азаматтарының құқықтары мен міндеттерінің кепілі болатын мемлекетті қалыптастыру - құқықтық мемлекетті орнату болып табылады.

Ал құқықтық мемлекет дегеніміз – жеке адам және қоғам мүддесін қорғайтын, заң үстемдігі мен құқық принциптеріне негізделген мемлекет.

Құқықтық мемлекетті қалыптастыруда қабылданып жатқан заңдар жоғары талапқа сай болуы керек. Заңның үстемдік етілуі міндетті түрде. Құқықтық мемлекетте азаматтардың бірде - бір құқықтары мен бостандықтары бұзылмауы тиіс және заңдарда көрсетілген талаптардың, міндеттердің, құқықтардың жүзеге асырылуын мемлекет қамтамасыз етуі қажет.

Шынайы құқықтық мемлекет құру үшін қоғамдық өмірдегі әр салаға заңның күші бірдей дәрежеде әрекет етуі тиіс, әсіресе, ол ең алдымен биліктің бөлінуі барысында пайда болған заң шығарушы, сот және атқарушы билікті жүзеге асыратын органдар үшін міндетті қағида. Тек осы жағдайда ғана азаматтардың құқықтары мен бостандықтары еш шүбәсіз қамтамасыз етілмек. Біздің мемлекетімізде құқықтық мемлекетке тән негізгі принциптер Ата заңымызда нақты көрсетілген.

Адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау қағидасының құқықтық мемлекетте іске асырылуына арналған. Мемлекет пен оның құрылымдарының қызметін жетілдіру, адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау, азаматтардың лайықты өмір сүруін қамтамасыз ету құқықтық мемлекеттің дамуының басты міндеттері болып табылады. Құқықтық мемлекет құру, азаматтық қоғамның тұрақты дамуын қамтамасыз ету - заңдылыққа негізделген, адам құқықтарын қорғауға бағдарланған мемлекеттің ролін күшейтуді талап етеді. Осыған байланысты барлық мемлекеттік аппарат қызметінің қағидасын іске асырушы әрбір мемлекеттік органның ролін, оның міндеттері мен қызметтерін талдаудың қажеттілігі туындайды.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025 Стр 49 из 71 стр
Әдістемелік өңдеу		

4.4. Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар: компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар: өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер, тест тапсырмалары, сөзжұмбақтар.

4. Жаңа тақырыпты бекіту.

1. Азаматтық құқық дегеніміз не және оның пәні неден тұрады?

2. Азаматтық құқықтың негізгі қағидаттарын атаңыз.

1. Жаңа материал бойынша негізгі түсініктерге тоқталу.

2. Негізгі терминдер мен тезистерді жұмыс дәптерлеріне жаздыру.

5) Сабақты қорытындылау.

5.6. Бақылау сұрақтары:

1. Оқушыларды бағалау.

2. Келесі сабақ тақырыбын қысқаша хабарлау.

Үйге тапсырма беру.

Сабақты қорытындылау.

№12.

5.1. Сабақтың тақырыбы: Қазақстан Республикасының отбасылық және неке құқығының негіздері.

Сабақ түрі: теория

5.2. Сабақтың мақсаты: Отбасылық құқық ұғымы және принциптері. Некеге тұру шарттары. Ерлі-зайыптылардың құқықтары мен міндеттері. Ата-аналар мен балалардың құқықтық қатынас тары.

1) Ұйымдастыру кезеңі

а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.

ә) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.

б) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру:

а) Барлық оқушылырадың үй тапсырмасын орындауын тексеру;

ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;

б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;

в) Оқушылылардың білімдерін бағалау;

г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

5.3. Дәріс тезистері:

3) Жаңа сабақты түсіндіру:

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025
Әдістемелік өңдеу		Стр 50 из 71 стр

Отбасы құқығының пәнін құрайтын қоғамдық қатынастар өзіндік (мүліктік емес), немесе мүліктік болуы мүмкін. Мүліктік және өзіндік қатынастар құқықтың басқа да салаларының, бірінші кезекте азаматтық құқықтың реттейтін пәнін құруы мүмкін. Бірақ, аталған қатынастардың басымдығы бір жағынан, азаматтық құқықта, екінші жағынан, отбасы құқығында бірдей емес. Азаматтық құқықтың негізгі міндеті - мүліктік қатынастарды реттеу болып табылады. Ол өзіндік қатынастарды, олар мүліктік қатынастардан туындайтын болса, немесе қандай да болмасын өзіндік қатынастарды реттеу туралы арнайы нұсқау болса ғана реттейді. Бұған керісінше өзіндік қатынастарды реттеу отбасы құқығының негізгі міндеті болып табылады. Отбасы құқығының пәніне кіретін мүліктік қатынастар жеке адамның құқықтары мен міндеттеріне байланысты болады. Отбасы құқығының азаматтық құқықтан айырмашылығы да, міне, осында жатыр.

Сонымен бірге жеке қатынастардың артықшылығы жөнінде сөз қозғағанда мынаны ескерген жөн: бұл қатынастардың барлығы бірдей құқықтық реттеуге жатпайды. Профессор О.С. Иоффе атап көрсеткендей, жеке отбасы қатынастарына жататын заңды тұрғыда нормалаудың объективтік мүмкіндіктері белгілі бір дәрежеде шектеулі болады да, сырттай бақылаудың ырқынан шығып кетеді.

Сондай-ақ олардың бір-біріне деген жеке сенім сипаты да неке-отбасы қатынастарының ерекшелігі болып табылады. Мәселен, бала асырап алу бала асырап алушы мен асырап алынушының арасында өзара сенім қатынастары орныққан жағдайда ғана өз мақсатына жетеді. Бұл ерлі-зайыптылардың, ата-аналар мен балалардың, қорғаншылар мен қамқоршылардың және қамқорлыққа алынғандардың арасындағы қатынасқа да тән нәрсе. Отбасылық қатынасқа қатысушылардың өзара қарым-қатынасында жеке сенім болмаған жағдайда немесе оны жоғалтқан жағдайда мұндай қатынастарды неке және отбасы туралы заң нормаларымен құқықтық реттеу тиімсіз немесе тиімділігі шамалы болады.

Отбасы құқығын зерттеуші белгілі кеңес ғалымы Е.М. Ворожейкин: «Өзіндік сенімге ие бола алмаған отбасылық қатынастарды жасанды деп есептеу керек. Көп жағдайда мұндай қатынастар тоқтатылуы тиіс немесе ол басқа жолмен реттелуі керек», деп жазды.

Отбасы құқығының қайнар көздері. Қазақстан Республикасы отбасы құқығының қайнар көзі Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 17 желтоқсандағы «Неке және отбасы туралы» Заңы болып табылады. Осы аталған Заң актісі 1969 жылғы 6-тамызда Республиканың Жоғарғы Кеңесі бекіткен неке және отбасы туралы Кодексті алмастырды.

«Неке және отбасы туралы» Заң 7 бөлімнен, 29 тараудан және 213-баптан тұрады.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		
Әдістемелік өңдеу		№1-11/73-2025 Стр 51 из 71 стр

Бірінші бөлімдегі «Жалпы ережелерде» неке-отбасы заңдарының негізі жасалып, осы заңмен реттелетін қатынастар, неке-отбасы қатынастарын реттеудің негізгі принциптері белгіленеді.

«Неке» деп аталатын 2-бөлімде некеге тұру, оны тіркеу, некені тоқтату, ерлі-зайыптылар арасындағы өзіндік және мүліктік қатынастарды құқықтық реттеу туралы нормалар топтастырылған.

«Отбасы» деп аталатын 3-бөлім ата-аналар мен балалардың құқықтары мен міндеттерінің негізі туралы, ата-аналарды туу туралы жазбалар кітабына жазу жайындағы, ата-аналардың балаларға байланысты құқықтары мен міндеттері туралы, ата-аналарды ата-аналық құқығынан айыру және шектеу жайында, сондай-ақ бала асырап алудың тәртібін айқындайтын ережелер, оны болдырмау және жарамсыз деп тану жөніндегі баптардан тұрады.

«Қорғаншылық және қамқоршылық» деген 4-бөлімде қорған болу мен қамқоршылықтың міндеттері белгіленеді, сол бойынша қорғаншылық пен қамқоршылық жасаушы, қорғаншылар мен қамқоршылардың құқықтары мен міндеттері, олардың өкілеттіктері анықталады, қорғаншылық пен қамқоршылықты тоқтату қарастырылады.

«Отбасы мүшелерінің алименттік қатынастары» деген 5 бөлімде ата-аналардың балаларды асырау және кәмелетке толғандардың ата-аналарын бағып-күтуі жөніндегі міндеттері сөз болады, отбасының басқа да мүшелерінің алименттік міндеттемелері көрсетіледі, сондай-ақ алимент тағайындау және оны төлеу тәртібі берілген.

«Азаматтық хал актілері» деп аталатын 6-бөлімде азаматтық хал актілерін тіркеу, азаматтық хал актілеріндегі жазбаларға байланысты дауларды шешу тәртібін анықтау, акті кітаптарын жүргізу ережесі, әртүрлі акті жазбаларын жүзеге асыру сөз болады.

Жетінші бөлімде шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдарға неке-отбасы заңдарының нормаларын қолдану мәселелері шешілген.

Отбасы құқығының бастауларына басқа да нормативтік актілер жатады. «Неке және отбасы туралы» Заңның 4-бабында көрсетілгеніндей, неке және отбасы туралы заңға (занның өзінен басқа) отбасы құқығының нормалары кіретін Қазақстан Республикасының басқа да нормативтік құқықтық актілері жатады. Мұндай актілерге, атап айтқанда, Үкімет немесе республиканың Әділет министрлігі бекіткен түрлі ережелер (мәселен, Қорғаншылық пен қамқоршылық көрсетуші органдар туралы ережелер) мен нұсқаулар (мысалы, азаматтық хал актілерін тіркеу тәртібі туралы Нұсқаулық жатады. Сонымен бірге осы Заңда кейбір басқа актілер де атап көрсетілген. Айталық, 165-бапта азаматтық хал актілеріне тіркеу тәртібі туралы нормативтік құқықтық актісін Қазақстан Республикасының Үкіметі бекітуге тиісті екені көрсетілген.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025 Стр 52 из 71 стр
Әдістемелік өңдеу		

Неке-отбасы заңдарының дұрыс қолданылуына Республика Жоғарғы Соты Пленумының басшылыққа алатын түсіндірмелері де ықпал етеді.

Отбасы құқығының бастаулары жайлы айтқанда аталған сала құқығының азаматтық құқыққа жақындығын атап өткен жөн. Осыдан шығатын қорытынды, заң неке-отбасы заңдарымен реттелмеген отбасы мүшелері арасындағы мүліктік және мүліктік емес өзіндік қатынастарға азаматтық заңдар қолданылатынын (5-бап) арнайы атап көрсетеді. Азаматтық Кодексті қолдану заң ретінде немесе құқық ретінде де жүзеге асырылуы мүмкін, мұның өзі оның жалпы бастаулары мен мәнінен туындайтын жәйт.

«Неке және отбасы туралы» Заңның 3-бабы Қазақстан Республикасының неке-отбасы заңдары мынадай принциптерге негізделетінін белгілейді:

- 1) еркек пен әйелдің некелік одағының еріктілігі;
- 2) ерлі-зайыптылардың отбасындағы құқықтарының теңдігі;
- 3) отбасының ісіне кімнің болса да өз бетінше араласуына жол берілмеушілік;
- 4) отбасы ішіндегі мәселелерді өзара келісіммен шешу;
- 5) балаларды отбасында тәрбиелеуге басымдық беру, олардың өсіп-жетілуі мен әл-ауқатты болуына қамқорлық жасау;
- 6) отбасының кәмелетке толмаған және еңбекке қабілетсіз мүшелерінің құқықтары мен мүдделерін қорғауға басымдық беру;
- 7) отбасы мүшелерінің өз құқықтарын кедергісіз жүзеге асыруын қамтамасыз ету, бұл құқықтарды сот қорғауының мүмкіндіктері.

4.4.Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар: компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар: өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер, тест тапсырмалары, сөзжұмбақтар.

4. Жаңа тақырыпты бекіту.

1. Еңбек құқығының пәні мен міндеті қандай?
2. Еңбек құқығының негізгі қағидаттарын атаңыз.

1. Жаңа материал бойынша негізгі түсініктерге тоқталу.

2. Негізгі терминдер мен тезистерді жұмыс дәптерлеріне жаздыру.
- 5) Сабақты қорытындылау.

5.6. Бақылау сұрақтары:

1. Оқушыларды бағалау.
 2. Келесі сабақ тақырыбын қысқаша хабарлау.
- Үйге тапсырма беру.

Сабақты қорытындылау.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025
Әдістемелік өңдеу		Стр 53 из 71 стр

№13.

5.1.Сабақтың тақырыбы: Қазақстан Республикасының Еңбек құқығы негіздері.

Сабақ түрі: теория

5.2. Сабақтың мақсаты: Еңбек құқығы - еңбек қатынастарын реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығы. Бұл қатынастар тараптардың әдетте жеке және ұжымдық шарттар негізінде белгілі бір еңбек қызметін жүзеге асыруы жөнінде туындайтын жұмыс беруші мен қызметкер арасындағы қатынастар және ҚР Конституциясына негізделген еңбек туралы заңдарымен реттеледі.

1) Ұйымдастыру кезеңі .

- а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.
- ә) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.
- б) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру:

- а) Барлық оқушылырадың үй тапсырмасын орындауын тексеру;
- ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;
- б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;
- в) Оқушылылардың білімдерін бағалау;
- г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

5.3. Дәріс тезистері:

3) Жаңа сабақты түсіндіру:

1. Кәсіпкерлік ұғымы.
2. Кәсіпкерлік түрлері.
3. Кәсіпкерлер мен тұтынушылардың құқықтарын қорғау.

Қазақстан Республикасы еңбек заңнамасының міндеттері еңбек қатынастары тараптары мүдделерінің теңгеріміне, экономикалық өсуге қол жеткізуге, өндіріс тиімділігі мен адамдардың әл-ауқатын арттыруға бағытталған қажетті құқықтық жағдайлар жасау болып табылады.

Қазақстан Республикасы еңбек заңнамасының *принциптері*: 1) адам мен азаматтың еңбек саласындағы құқықтарының шектелуіне жол бермеу; 2) еңбек бостандығы; 3) кемсітушілікке, мәжбүрлі еңбекке және балалар еңбегінің ең нашар түрлеріне тыйым салу; 4) қауіпсіздік және гигиена талаптарына сай келетін еңбек жағдайларына құқықты қамтамасыз ету; 5) өндірістік қызмет нәтижелеріне қатысты алғанда қызметкердің өмірі мен денсаулығының басымдығы; 6) еңбегі үшін жалақының ең төменгі мөлшерінен кем емес, әділетті сыйақыға құқығын қамтамасыз ету; 7) тынығу құқығын қамтамасыз ету; 8) қызметкерлердің құқықтары мен мүмкіндіктерінің теңдігі; 9) қызметкерлер мен жұмыс берушілердің өздерінің құқықтары мен мүдделерін қорғау үшін бірігу құқығын қамтамсыз ету; 10) әлеуметтік әріптестік; 11) еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау мәселелерін мемлекеттік реттеу; 12) қызметкерлер өкілдерінің Қазақстан Республикасы еңбек

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025
Әдістемелік өңдеу		Стр 54 из 71 стр

заңнамасының сақталуына қоғамдық бақылауды жүзеге асыру құқығын қамтамасыз ету.

Қазақстан Республикасының еңбек кодексінде және өзге де заңдарында көзделген жағдайлар мен тәртіптен басқа, ешкімнің де еңбек саласындағы құқықтарына шек қойылмайды.

Әркімнің де еңбекті еркін таңдауға немесе еңбекке қандай да болмасын кемсітушіліксіз және мәжбүрлеусіз еркін келісуге құқығы, өзінің еңбекке қабілеттілігіне иелік етуге, кәсіп және қызмет түрін таңдауға құқығы бар.

Ешкімді де өзінің еңбек құқықтарын іске асыру кезінде жынысына, жасына, дене кемістіктеріне, нәсіліне, ұлтына, тіліне, мүлктік, әлеуметтік және лауазымдық жағдайына, тұратын жеріне, діни көзқарасына, саяси сеніміне, руға немесе текке-топқа, қоғамдық бірлестіктерге қатыстылығына байланысты ешқандай кемсітуге болмайды.

Мәжбүрлі еңбекке тиым салынады, еңбектің осы түріне тек сот үкімі бойынша, не төтенше немесе соғыс жағдайлары жарияланған кездерде ғана жол беріледі

Қызметкер мен жұмыс беруші *еңбек қатынастарының субъектілері* болып табылады. *Қызметкердің құқықтары:* 1) Еңбек кодексінде көзделген тәртіппен және жағдайларда еңбек шартын жасауға, өзгертуге, толықтыруға және бұзуға; 2) жұмыс берушіден еңбек шартының, ұжымдық шарттың талаптарын орындауды талап етуге; 3) еңбек қауіпсіздігіне және еңбекті қорғауға; 4) еңбек жағдайлары мен еңбекті қорғаудың жай-күйі туралы толық және дәйекті ақпарат алуға; 5) еңбек шартының, ұжымдық шарттың талаптарына сәйкес уақтылы және толық көлемде жалақы төленуіне; 6) бос тұрып қалу үшін Еңбек кодексіне сәйкес ақы алуға және т.б. *Қызметкердің міндеттері:* 1) еңбек міндеттерін еңбек шартына, ұжымдық шартқа, жұмыс берушінің актілеріне сәйкес орындауға; 2) еңбек тәртібін сақтауға; 3) жұмыс орнында еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау, өрт қауіпсіздігі мен өндірістік санитария жөніндегі талаптарды сақтауға; 4) жұмыс берушінің және қызметкерлердің мүлкіне ұқыпты қарауға және т.б. Қызметкердің Еңбек кодексінде көзделген өзге де құқықтары болады және ол өзге де міндеттерді атқарады.

Он алты жасқа толған азаматтармен еңбек шартын жасасуға жол беріледі. Ата-анасының біреуінің, қорғаншысының, қамқоршысының немесе асырап алушысының жазбаша келісімімен: 1) орта білім беру ұйымында негізгі орта, жалпы орта білім алған жағдайда, *он бес жасқа толған азаматтармен*; 2) сабақтан бос уақытында, денсаулығына зиян келтірмейтін және оқу процесін бұзбайтын жұмысты орындау үшін, *он төрт жасқа толған оқушылармен*; 3) кинематография ұйымдарында, театрларда, театр және концерт ұйымдарында, цирктерде денсаулығына және адамгершілік тұрғысынан дамуына нұқсан келтірмей,

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»	
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	№1-11/73-2025
Әдістемелік өңдеу	Стр 55 из 71 стр

шығармалар жасауға және орындауға қатысу үшін *он төрт жасқа толмаған адамдармен* еңбек шарты жасалуы мүмкін.

4.4.Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар: компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар: өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер, тест

тапсырмалары, сөзжұмбақтар.

4. Жаңа тақырыпты бекіту.

1. Еңбек құқығының пәні мен міндеті қандай?

2. Еңбек құқығының негізгі қағидаттарын атаңыз.

1. Жаңа материал бойынша негізгі түсініктерге тоқталу.

2. Негізгі терминдер мен тезистерді жұмыс дәптерлеріне жаздыру.

5) Сабақты қорытындылау.

5.6. Бақылау сұрақтары:

1. Оқушыларды бағалау.

2. Келесі сабақ тақырыбын қысқаша хабарлау.

Үйге тапсырма беру.

Сабақты қорытындылау.

№14.

5.1. Сабақтың тақырыбы: ҚР қылмыстық құқық негіздері. ҚР қылмыстық іс жүргізу және азаматтық іс жүргізу құқығының негіздері.

Сабақ түрі: теория

5.2. Сабақтың мақсаты: Қылмыстық құқық ұғымы, принциптері, міндеттері және көздері. Қылмыс ұғымы, түрлері. Қылмыс құрамы. Қылмыс объектісі және субъектісі. ҚР қылмыстық жазалау жүйесі. Жаза ұғымы және мақсаты.

1) Ұйымдастыру кезеңі .

а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.

ә) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.

б) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру:

а) Барлық оқушылардың үй тапсырмасын орындауын тексеру;

ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;

б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;

в) Оқушылардың білімдерін бағалау;

г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

5.3. Дәріс тезистері:

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025 Стр 56 из 71 стр
Әдістемелік өңдеу		

3) Жаңа сабақты түсіндіру:

Қазақстан Республикасының құқық жүйесінде қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және азаматтық іс жүргізу құқықтары маңызды орын алады. Олар қоғамда әділеттілікті орнатуға, адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғауға бағытталған.

Қылмыстық құқық – бұл қылмыстық іс-әрекеттер мен жаза түрлерін, сондай-ақ қылмыстық жауаптылық негіздерін белгілейтін құқық саласы. Негізгі қайнар көзі – Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі (ҚР ҚК). ҚР ҚК 2014 жылы 3 шілдеде қабылданған және 2015 жылғы 1 қаңтардан бастап күшіне енді.

Қылмыстық құқықтың міндеттері: қоғам мен мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету, қылмыстардың алдын алу, қылмыс жасаған адамдарды әділ жазалау, адамның құқықтарын, бостандығын және заңды мүдделерін қорғау.

Қылмыс – бұл қоғамға қауіпті, кінәлі түрде жасалған, заңмен тыйым салынған іс-әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік). Қылмыстың белгілері: қоғамға қауіптілік, құқыққа қайшылық, кінәлілік және жазаланушылық. Қылмыстың құрамына объект, объективтік жағы, субъект және субъективтік жағы кіреді.

Жаза – қылмыс жасаған адамға мемлекет атынан қолданылатын мәжбүрлеу шарасы. Жазаның түрлері: айыппұл, қоғамдық жұмыстар, түзеу жұмыстары, бостандығын шектеу, бас бостандығынан айыру және өмір бойына бас бостандығынан айыру (ерекше ауыр қылмыстарға).

Қылмыстық іс жүргізу құқығы – қылмыстық істерді тергеу, айыптау және сотта қарау тәртібін белгілейтін құқық саласы. Негізгі қайнар көзі – Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі (ҚР ҚПК). Қылмыстық процестің міндеттері: қылмыстарды тез және толық ашу, кінәлі адамдарды әділ соттау және жазалау, ал кінәсіздерді ақтау.

Қылмыстық процестің негізгі қағидаттары: заңдылық, адам құқықтарын сақтау, кінәсіздік презумпциясы, тараптардың тең құқықтылығы, сот төрелігін тек соттың жүзеге асыруы, жарыспалылық және дәлелдемелердің еркін бағалануы.

Қылмыстық процестің негізгі сатылары: қылмыстық істі қозғау, алдын ала тергеу, істі сотқа жіберу, сотта қарау және үкім шығару, үкімге шағымдану және орындау.

Азаматтық іс жүргізу құқығы – азаматтық істерді сотта қарау және шешу тәртібін белгілейтін құқық саласы. Негізгі қайнар көзі – Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі (ҚР АПК).

Азаматтық іс жүргізудің міндеті – азаматтардың және ұйымдардың бұзылған немесе даулы құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қорғау, сот төрелігін жүзеге асыру және құқық бұзушылықтардың алдын алу.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025
Әдістемелік өңдеу		Стр 57 из 71 стр

Азаматтық процестің қағидаттары: заңдылық, сот әділдігінің тек сот арқылы жүзеге асырылуы, тараптардың тең құқықтылығы мен бәсекелестігі, сот шешімдерінің міндеттілігі, жариялылық және дәлелдемелердің еркін бағалануы.

Азаматтық істің сатылары: талап қою, істі қабылдау, сот талқылауы, шешім шығару және оның орындалуы.

4.4. Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар: компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар: өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер, тест

тапсырмалары, сөзжұмбақтар.

4. Жаңа тақырыпты бекіту.

1. Қылмыстық құқық дегеніміз не және оның негізгі міндеттері қандай?

2. Қылмыс ұғымына анықтама беріңіз.

1. Жаңа материал бойынша негізгі түсініктерге тоқталу.

2. Негізгі терминдер мен тезистерді жұмыс дәптерлеріне жаздыру.

5) Сабақты қорытындылау.

5.6. Бақылау сұрақтары:

1. Оқушыларды бағалау.

2. Келесі сабақ тақырыбын қысқаша хабарлау.

Үйге тапсырма беру.

Сабақты қорытындылау.

№15.

5.1. Сабақтың тақырыбы: Қазақстан Республикасының экологиялық құқық негіздері.

Сабақ түрі: теория

5.2. Сабақтың мақсаты: Біздің елімізде табиғатты қорғау және оның байлықтарын тиімді пайдалану қоғамның дамуының конституциялық қағидаларына енгізілген, ол әрбір адамның парызы ретінде жалпы-мемлекеттік, жалпыхалықтық міндет болып табылады.

1) Ұйымдастыру кезеңі.

а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.

ә) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.

б) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру:

а) Барлық оқушыларының үй тапсырмасын орындауын тексеру;

ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025 Стр 58 из 71 стр
Әдістемелік өңдеу		

- б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;
- в) Оқушылардың білімдерін бағалау;
- г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

5.3. Дәріс тезистері:

3) Жаңа сабақты түсіндіру:

1. Экология құқығының ұғымын;
2. Қазақстан Республикасы азаматтарының қолайлы қоршаған ортаны қорғау туралы құқығын;
3. Қазақстан Республикасының орман қоры туралы негізгі құқықтарын;
4. Табиғи ресурстарды қорғау туралы және тиімді пайдалану құқықтарын меңгеруі қажет.

Қоршаған табиғи ортаны қорғау және табиғи ресурстарды тиімді пайдалану — қоғамның экономикалық даму барысын жетілдірудің міндетті шарты.

Біздің елімізде табиғатты қорғау және оның байлықтарын тиімді пайдалану қоғамның дамуының конституциялық қағидаларына енгізілген, ол әрбір адамның парызы ретінде жалпы-мемлекеттік, жалпыхалықтық міндет болып табылады.

Экологиялық құқық — бұл осы кезең мен болашақтың адамдардың мүдделері үшін қоғам мен табиғат арасындағы қарым-қатынасқа байланысты қоғамдық қатынастарды реттейтін жана құқық салаларының бірі болып табылады. «Экология» — бұл біздің жалпы және жалғыз үйіміз — «Жер» туралы ғылым.

Алғашқы рет бұл ғылыми терминді 1866 жылы неміс ғалымы Геккель ұсынып және ұзақ уақыт бойы тек биология ғылымы негізінде тар аяда қолданылды. Ол өзінің әйгілілігіне XX ғасырдың екінші жартысында ие болды, өйткені тура осы кезден бастап адам мен орта және қоғам мен табиғат арасындағы қатынастар шиеленісе түсті. Экология — тірі организмдер мен олардың өмір сүру негізі қоршаған табиғи орта арасындағы қарым-қатынасты анықтайтын ілім ретінде қолданылады.

Табиғат — санада және санадан тыс жүретін объективті анықтылық және адам жаратылысының өмір сүру ортасы. Ол адамға байланысты негізгі 3 түрлі қызметті атқарады:

1. Жердегі өмірге қажетті биологиялық жағдайды қамтамасыз ететін экологиялық қызмет;
2. Адамдардың материалдық қажеттіліктерін қанағаттандырудың қайнар көзі болып табылатын экономикалық қызмет;
3. Адамның жан дүниесінің қалыптасуына әсер ететін негіз — құлықтылық қызмет.

Адам — табиғаттың эволюциялық даму нәтижесінің өнімі. Табиғатқа қатынасына байланысты ол — оның әсерін байқайтын, өмірдің жаратылысынан тәуелді болатын, оны қоршаған ортаның объектісі ретінде және табиғи

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025 Стр 59 из 71 стр
Әдістемелік өңдеу		

ресурстарды пайдаланатын, өзінің шаруашылық қажеттіліктерін шешу үшін табиғатты бейімдеуші субъект ретінде танылады.

Қоғам мен табиғаттың өзара байланысы негізі 2 нысандағы қоғамдық қатынастар негізінде — табиғат ресурстарын пайдалану мен табиғатты қорғауда көрініс табады. Табиғат ресурстарын пайдалану — материалдық қажеттіліктерді қанағаттандыруға бағытталған қоғамның экономикалық мүддесімен анықталады. Табиғатты қорғау — қазіргі кезең және болашақ ұрпақтар үшін қоршаған табиғи ортаның сапасымен байланысты қоғамның экологиялық даму мүддесі болып табылады. Бірақ, тірі организмдердің (соның ішінде адамның да, қоғамның да) жалпы қоршаған ортамен емес, табиғи ортамен байланысты екендігін де көрсету керек. Сондықтан, экологияны сөзбе-сөз түсіну үшін, тек табиғи ортамен ғана өзара қарым-қатынас болған жағдайды айту керек. Міне тек осы жерде ғана табиғатты дамыту (жақсарту) туралы, экологиялық заңдарды сақтауға аса назар аудару керек. Қоршаған ортада — бұл әлеуметтік экологияның заты емес. Әлеуметтік экологияға, оның құрамдас бөлігі ретінде құқықтық экология кіреді. құқықтық экология деп — қоғам мен табиғаттың өзара байланысынан туындайтын қоғамдық (экологиялық) қатынастарды реттейтін нормалардың жиынтығын айтамыз. Құқықтық экологияның анықталуының бірі болып, экология құқығы танылады. Экология құқығы — бұл қазіргі және болашақ ұрпақ үшін қоршаған табиғи ортаны тиімді пайдалану мен қорғауға байланысты қоғам мен табиғаттың қарым-қатынасын анықтайтын қоғамдық (экологиялық) қатынастарды реттейтін нормалардың жиынтығы.

Мемлекеттің экологиялық қызметінің дамуы — экология құқығы деген атқа ие болған жаңа құқықтық бірліктің құрылуына алып келді. құқық саласының құрылу процесі объективті түрде негізделінеді, яғни табиғатты қорғау немесе қоршаған ортаны қорғау туралы басты реттеуші заңның болуы және болмауына байланысты емес. Бұндай заңның түрлерінің болуы берілген бірлестіктің ішкі даму процестерінің нәтижесі болып табылады, егер оның өмір сүруі халықтың түбегейлі қажеттіліктерінен туындайтын болса.

Экология құқығы, құқық саласы ретінде біздің ортақ үйіміз өмір сүру мүдделері үшін қоғам мен табиғат арасындағы үйлесімді байланыстарға жету мақсатында экологиялық қоғамдық қатынастарды жүзеге асыратын арнайы тәсілдерді реттейтін құқықтық нормалардың жүйесін құрайды.

Кез келген жүйе — біріккен, жүйе құрайтын факторларды ретке келтіруші көптеген элементтерден тұрады.

Экология құқығының әдістері — қоғам мен табиғат арасындағы үйлесімді байланысқа жетуге бағытталған, олар табиғатқа да, қоғамға да қатысты заңдылықтардың құқықтық, реттелуінің сақталуына негізделеді. Экология құқығы 3 негізде оқытылады: пән ретінде, сала ретінде, ғылым ретінде.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025
Әдістемелік өңдеу		Стр 60 из 71 стр

Экология құқығы сала ретінде — экологиялық құқықты сала, пән ретіндегі танудың ғылыми ілімдерінің жүйесін құрайды. Экологиялық құқықты — құқық саласы ретінде тану үшін біз белгілі бір заңдарға жүгінеміз, оның нормаларына түсінік береміз.

Экологиялық құқықты оқу пәні ретінде біз, теориялық және тәжірибелік сұрақтарын қамтитын оқыту әдістемесіне және де құқық нормалары мен олардың тәжірибе жүзінде жүзеге асыру қажеттілігін білуге мән береміз.

4.4.Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар:компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар:өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер,тест

тапсырмалары,сөзжұмбақтар.

4.Жаңа тақырыпты бекіту.

1. Экологиялық құқық дегеніміз не және оның пәні қандай?
2. Экологиялық құқықтың негізгі қағидаттарын атаңыз.
3. Қазақстан Республикасындағы экологиялық құқықтың қайнар көздері қандай?

1.Жаңа материал бойынша негізгі түсініктерге тоқталу.

2.Негізгі терминдер мен тезистерді жұмыс дәптерлеріне жаздыру.

5) Сабақты қорытындылау.

5.6. Бақылау сұрақтары:

- 1.Оқушыларды бағалау.
 2. Келесі сабақ тақырыбын қысқаша хабарлау.
- Үйге тапсырма беру.

Сабақты қорытындылау.

№16.

5.1.Сабақтың тақырыбы: Қазақстан Республикасының жер құқығы негіздері. Халықаралық құқық негіздері.

Сабақ түрі: теория

5.2. Сабақтың мақсаты: Құқықтық және жер құқығының жалпы теориясына сәйкес жер құқығының пәні болып объектісі жер болып табылатын ерікті қоғамдық жер қатынастары табылады.

1) Ұйымдастыру кезеңі .

- а)Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.
- ә) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.
- б) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025
Әдістемелік өңдеу		Стр 61 из 71 стр

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру:

- Барлық оқушыларының үй тапсырмасын орындауын тексеру;
- Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;
- Сабакты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;
- Оқушыларының білімдерін бағалау;
- Үй тапсырмасын қорытындылау.

5.3. Дәріс тезистері:

3) Жаңа сабақты түсіндіру:

- Жер құқығының түсінігі, пәні, жүйесі
- ҚР жерге меншік құқығы мен басқа да құқықтар
- Жер пайдалану құқығы
- Жерге орналастыру, мониторингі мен кадастры

Жердің айырықша ерекшеліктері болып оның көлемінің шектелгендігін, орналасу орнының тұрақтылығы, ауыспайтындығы және жылжымайтындығы табылады. Сонымен қатар, жер өз құрамы, құнарлығы, ландшафттығы, өсіп-өну мүмкіндігі, экологиялық, рекреациялық және шаруашылық мақсаттары бойынша біртектес емес.

Жердің басқа да табиғи ресурстарымен, әсіресе, су ресурстарымен, жер қойнауымен, өсімдіктер әлемімен, соның ішінде, орманмен, байланысының мәні ерекше. Олар үшін де жер орналасқан орны және өмір сүру жағдайы болып табылады.

Олардың барлығы жер қатынастарының құқықтық реттеудің мазмұнына әсер етеді.

Әдіс дегеніміз пәнді құрайтын қоғамдық қатынастарға құқықтық әсер ету құралы. Жер құқығында құқықтық реттеу әдісі ретінде ҚР-ның жер заңдарының мақсаттары мен міндеттерін ескере отырып, реттелген қоғамдық қатынастарға мемлекеттік құқықтық әсер етудің экологиялық, императивтік және диспозитивтік тәсілдері.

Жер қатынастарын мемлекеттік басқару функцияларын (есеп, кадастр, мониторинг жүргізу) жүзеге асыру үшін жер қатынастарын реттеудің императивтік әдісі қолданылады.

Жерге меншік құқығын және жер пайдалану құқығын жүзеге асыру үшін диспозитивтік (латын сөзі «диспозитив» - «тандаймын») әдіс қолданылады, ол меншік иесіне немесе жер пайдаланушыға жер учаскілерін пайдаланумен байланысты шаруашылық мәселелерін дербес шешуге мүмкіндік береді.

Жерге табиғи объект ретінде экономикалық әдіс қолданылады, ол құқықтық реттеу пәнінің, яғни, жердің табиғи қасиеттерін есепке алуды білдіреді.

Жер құқығы әдістерінің түрлері:

- диспозитивтік;

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		
Әдістемелік өңдеу		№1-11/73-2025 Стр 62 из 71 стр

2) императивтік.

Жерге меншік құқығының түсінігі ҚР Жер кодексінің 3-бабында берілген. ҚР-да жер мемлекеттік меншікте болады. Жер учаскілері Жер кодексінде белгіленген негіздерде, шарттар мен шектерде жеке меншікте де болуы мүмкін.

Жер, оның қойнауы, су көздері, өсімдіктер және жануарлар дүниесі, басқа да табиғи ресурстар мемлекеттік меншікте болады.

Жер учаскілеріне меншік құқығы мына жолдар арқылы туындайды:

- 1) меншік құқығын табыстау;
- 2) меншік құқығын беру;
- 3) меншік құқығының әмбебап құқықтық мирасқорлық (мұраға қалдыру, заңды тұлғаның қайта ұйымдастырылуы) тәртібі бойынша ауыстыру.

Меншік құқығын табыстау, беру және оның ауысуы жер учаскісінің нысаналы мақсаты ескеріле отырып жүзеге асырылуға тиіс.

Жер учаскесіне меншік құқығы келесі негіздерде туындайды:

- 1) мемлекеттік органдар актілер негізінде;
- 2) азаматтық-құқықтық мәмілелер негізінде;
- 3) ҚР-ның заңдарында көзделген өзге де негіздерде (ҚР ЖК 22-бабы).

ҚР Жер кодексінің 27-бабына сәйкес, мемлекеттік меншік құқығын жүзеге асыру мынаны білдіреді: мемлекеттік меншіктегі жерден жер учаскелері:

- 1) жеке меншікке сатылу немесе ақысыз білдіру;
- 2) тұрақты немесе уақытша жер пайдалануға берілуі;
- 3) Жер кодексінде, ҚР-ның өзге де заң актілерінде немесе халықаралық шарттарда көзделген жағдайларда өзге де құқықтық нысандарда жүзеге асырылуы мүмкін.

Мемлекеттік меншік құқығының объектілері болып жеке меншікке берілмеген жерлердің барлығы табылады. Бұл мәселені РК Жер кодексінің 26-бабы толығырақ ашады. Оған сәйкес, мемлекеттік билік органдарына, мемлекеттік ұйымдар мен мекемелерге берілген, қорғаныс қажеттіліктеріне пайдаланылатын, ерекше қорғалатын табиғи аумақтар алып жатқан, сауықтыру және тарихи-мәдени мақсаттағы, орман және су қорларының, елді мекен жеріндегі ортақ пайдаланудағы, босалқы жер, оның ішінде арнайы жер қорының жер учаскелері, кенттер мен ауылдық елді мекендердің маңыздағы жайылымдық және шабындық алқаптар, сондай-ақ, жеке меншікке берілмеген шалғайдағы жайылымдар мен басқа да жерлер меншікте болады.

Жеке меншіктегі объектілері болып ҚР Жер кодексінде көзделген тәртіпке сәйкес елді мекендер, ауыл шаруашылық мақсатындағы, орман және су қорларының жерлері табылады.

Жер иелену құқығы – жерді іс жүзінде иеленуді жүзеге асырудың заңмен қамтамасыз етілген мүмкіндігі.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025 Стр 63 из 71 стр
Әдістемелік өңдеу		

Жер пайдалану құқығы – тұлғаның мемлекеттік меншіктегі жер учаскесін ақылы және ақысыз негізге шектеусіз мерзімге немесе белгілі бір мерзім ішінде иелену және пайдалану құқығы.

Жерге билік ету құқығы – мемлекеттің ҚР аумағындағы жердің заңдық тағдырын айқындаудағы заңмен қамтамасыз етілген құқығы, сондай-ақ жердің жеке меншік иесінің өз жер учаскесіне қатысты ҚР-ның заң актілерінде тыйым салынбаған мәмілелер жасауға құқығы.

3. Жер пайдалану құқығы

Жер учаскесін пайдалану құқығының туындауының негізі болып осындай құқықты, құқықты иеленуші құқық субъектісін және заңды фактіні белгілеу мүмкіндігін көздейтін заң формасы табылады.

Заңды фактілер ретінде құқық нормаларына сәйкес белгілі бір құқықтық салалардың – құқықтық қатынастардың пайда болуының, өзгеруінің және тоқтатылуының – туындауына себепкер болатын жағдайлар түсініледі.

Жер учаскесінің пайдалану құқығының негізі болып осы құқықты орнықтыруға бағытталған тек құқыққа сай әрекет қана табылады. Жер пайдалану құқығының туындауы негіздерінің тізімі ҚР Жер кодексінің 31-бабында берілген.

Жер пайдалану құқығы туындау негіздеріне қарай былай бөлінеді:

- 1) жер пайдалану құқығын табыстау;
- 2) жер пайдалану құқығын беру;
- 3) жер пайдалану құқығының әмбебап құқықтық мирасқорлық тәртібімен ауысуы.

Сонымен қатар, жер пайдалану құқығы мына негіздер бойынша да туындайды:

- 1) мемлекеттік органдар актілерінің;
- 2) азаматтық-құқықтық мәмілелердің негізінде.

Шетелдік жер пайдаланушылар – бұл шет мемлекет азаматтары, азаматтығы жоқ адамдар, шет мемлекет заңдарына сәйкес құрылған заңды тұлғалар, шет мемлекеттер, халықаралық бірлестіктер мен ұйымдар.

Ұлттық жер пайдаланушылар – ҚР-ның азаматтары, ҚР-ның заңдарына сәйкес құрылған заңды тұлғалар, соның ішінде, шетелдік қатысушылары бар кәсіпорындар.

Мемлекеттік емес жер пайдаланушылар – азаматтар және мемлекеттік емес заңды тұлғалар.

Бастапқы жер пайдаланушылар – жер пайдалану құқығын Жер кодексінің 32-бабында көзделген тәртіппен тікелей мемлекеттен не осы құқықтан айыру тәртібімен басқа да бастапқы жер пайдаланушылардан алған тұлғалар.

Тұрақты жер пайдаланушылар – жер пайдалану құқығының мерзімі шектеусіз сипатта болатын тұлғалар.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025 Стр 64 из 71 стр
Әдістемелік өңдеу		

Кейінгі жер пайдаланушылар - өзінің басапқы жер пайдаланушы мәртебесін сақтап қалатын жер пайдаланушыдан кейінгі жер пайдалану туралы шарт негізінде уақытша жер пайдалану құқығын алған тұлғалар.

4.4. Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар: компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар: өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер, тест

тапсырмалары, сөзжұмбақтар.

4. Жаңа тақырыпты бекіту.

1. Жер құқығы дегеніміз не және оның пәні қандай?
2. Жер құқығының негізгі қағидаттарын атаңыз.
3. Қазақстан Республикасындағы жерге меншік құқығының түрлері қандай?

1. Жаңа материал бойынша негізгі түсініктерге тоқталу.

2. Негізгі терминдер мен тезистерді жұмыс дәптерлеріне жаздыру.

5) Сабақты қорытындылау.

5.6. Бақылау сұрақтары:

1. Оқушыларды бағалау.
 2. Келесі сабақ тақырыбын қысқаша хабарлау.
- Үйге тапсырма беру.

Сабақты қорытындылау.

№17.

5.1. Сабақтың тақырыбы: Әр түрлі салалардағы сыбайлас жемқорлық әрекеттері үшін моральдық-этикалық жауапкершілік.

Сабақ түрі: теория

5.2. Сабақтың мақсаты: Сыбайлас жемқорлық — қоғам мен мемлекеттің тұрақтылығына, экономикалық және саяси дамуына кері әсер ететін әлеуметтік құбылыс. Ол билік пен қоғам арасындағы сенімді әлсіретеді, азаматтардың заңға, әділдікке және мемлекеттік органдарға деген сенімін төмендетеді. Сондықтан сыбайлас жемқорлықпен күрес тек құқықтық емес, сонымен қатар **моральдық-этикалық** тұрғыдан да маңызды мәселе болып табылады.

1) Ұйымдастыру кезеңі .

- а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.
- ә) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.
- б) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру:

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025
Әдістемелік өңдеу		Стр 65 из 71 стр

- а) Барлық оқушыларының үй тапсырмасын орындауын тексеру;
- ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;
- б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;
- в) Оқушыларының білімдерін бағалау;
- г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

5.3. Дәріс тезистері:

3) Жаңа сабақты түсіндіру:

Сыбайлас жемқорлық – қоғам мен мемлекеттің тұрақтылығына, экономикалық және саяси дамуына кері әсер ететін әлеуметтік құбылыс. Ол билік пен қоғам арасындағы сенімді әлсіретеді, азаматтардың заңға, әділдікке және мемлекеттік органдарға деген сенімін төмендетеді. Сондықтан сыбайлас жемқорлықпен күрес тек құқықтық емес, сонымен қатар **моральдық-этикалық** тұрғыдан да маңызды мәселе болып табылады.

Моральдық-этикалық жауапкершілік дегеніміз – адамның өз ар-ожданы, адамгершілік ұстанымдары мен қоғамдық мораль нормалары алдында жауап беруі. Бұл жауапкершілік түрі заңмен емес, адамгершілікпен өлшенеді. Егер адам сыбайлас жемқорлық әрекетіне барса, ол тек заңды бұзушы емес, сонымен қатар моральдық тұрғыдан азғындыққа бой алдырған тұлға ретінде қоғам алдында беделінен айрылады.

Сыбайлас жемқорлықтың түрлері әр салада әртүрлі көрініс табады:

- **Мемлекеттік басқару саласында** – пара алу, қызметтік өкілеттікті теріс пайдалану, туыстық байланыстар арқылы кадрлық шешімдер қабылдау;
- **Білім беру саласында** – емтихан мен сессия нәтижелерін сатып алу, оқуға түсу кезінде пара беру, мұғалімдердің әділетсіз бағалауы;
- **Денсаулық сақтау саласында** – медициналық қызмет үшін заңсыз сыйақы алу, дәрі-дәрмек пен жабдықтарды ұрлау;
- **Құқық қорғау және сот жүйесінде** – әділ сот шешімін сатып алу, істі тергеу барысында пара алу немесе айыпталушыны босату үшін ақша алу;
- **Экономика және бизнес саласында** – тендерлерді заңсыз жолмен бөлу, мемлекеттік қаржыны жымқыру, лицензия беру кезінде заңсыздықтар.

Осындай әрекеттердің барлығы қоғамдағы әділдік принципін бұзып, адамдардың еңбегіне, құқықтарына және мүмкіндіктеріне нұқсан келтіреді. Сондықтан моральдық-этикалық жауапкершілік – әр азаматтың ар-ожданымен тікелей байланысты. Әр адам пара беруге де, алуға да жол бермеуі тиіс, себебі бұл оның адамгершілік бейнесін төмендетеді.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025 Стр 66 из 71 стр
Әдістемелік өңдеу		

Мемлекеттік қызметкерлер мен қоғам өкілдері үшін этикалық нормаларды сақтау ерекше маңызды. Олар «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметшілерінің әдеп кодексіне» сай өз қызметінде адалдық, әділдік, жауапкершілік және ашықтық қағидаларын ұстануға міндетті.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы моральдық күрес тек заңдар мен жазалар арқылы емес, **қоғамдық сана арқылы** жүзеге асады. Яғни, әр азаматтың сыбайлас жемқорлыққа деген жеке ұстанымы айқын болуы керек. Егер қоғамда пара беру мен алуды қалыпты жағдай деп қабылдау тоқтаса, онда сыбайлас жемқорлықтың тамырына балта шабылады.

Сыбайлас жемқорлықпен күрестегі ең тиімді құрал – адамгершілік, ар-намыс және жауапкершілік сезімі. Моральдық-этикалық жауапкершілік әрбір адамның ішкі мәдениеті мен азаматтық ұстанымына байланысты. Сондықтан қоғамда адалдық пен әділдікке негізделген моральдық құндылықтарды қалыптастыру – сыбайлас жемқорлықты жоюдың басты шарты.

4.4.Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар:компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар:өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер,тест тапсырмалары,сөзжұмбақтар.

4.Жаңа тақырыпты бекіту.

1. Жер құқығы дегеніміз не және оның пәні қандай?
2. Жер құқығының негізгі қағидааттарын атаңыз.
3. Қазақстан Республикасындағы жерге меншік құқығының түрлері қандай?

1.Жаңа материал бойынша негізгі түсініктерге тоқталу.

2.Негізгі терминдер мен тезистерді жұмыс дәптерлеріне жаздыру.

5) Сабақты қорытындылау.

5.6. Бақылау сұрақтары:

- 1.Оқушыларды бағалау.
 2. Келесі сабақ тақырыбын қысқаша хабарлау.
- Үйге тапсырма беру.

Сабақты қорытындылау.

№18.

5.1.Сабақтың тақырыбы: Аралық бақылау №2

Қазақстан Республикасының Құқық қорғау органдарын ұйымдастыру және қызметінің негіздері.

Сабақ түрі: теория

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025 Стр 67 из 71 стр
Әдістемелік өңдеу		

5.2. Сабақтың мақсаты: Құқық қорғау органдарының ұйымдастыру тәртібі мен қағидасы.

Құқық қорғау органдары: әділет министрлігі, прокуратура, ішкі істер органдары, ұлттық қауіпсіздік органдары, қаржы полициясы, адвокатура.

1) Ұйымдастыру кезеңі.

- а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.
- ә) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.
- б) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру:

- а) Барлық оқушыларының үй тапсырмасын орындауын тексеру;
- ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;
- б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;
- в) Оқушыларының білімдерін бағалау;
- г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

5.3. Дәріс тезистері:

3) Жаңа сабақты түсіндіру:

1. Жер құқығының түсінігі, пәні, жүйесі
2. ҚР жерге меншік құқығы мен басқа да құқықтар
3. Жер пайдалану құқығы
4. Жерге орналастыру, мониторингі мен кадастры

Құқық қорғау қызметі: ұғымы, белгілері, мақсаттары

Мемлекет пен оның органдарының қызметінде басым бағыттардың бірі ретінде адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының үстемдігін, Қазақстан Республикасының егемендігін қамтамасыз етуге, қазақстандық қоғам мен мемлекеттің тұрақты әрі дәйекті дамуын, халықаралық аренада Қазақстанның қызметін құқықтық қамтамасыз етуге бағытталған ұлттық заңдарды қалыптастыру орын алатыны белгілі.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 1-бабында "Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары" деп айқын жазылған. Бұл мемлекеттің мемлекеттік және өзге де органдар атынан өз қызметін құқықтық нормалар, Заңның үстемдігін қамтамасыз ету, жеке адамның құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау, мемлекет пен азамат арасында өзара заң жауапкершілігін белгілеу негізінде жүзеге асыратынын айғақтайды.

Өз мазмұны бойынша құқық қорғау қызметі күрделі болып табылады. Оның көп жоспарлығы осы мемлекеттік қызмет түрінің негізгі бағыттарымен мазмұны айқындалатын әлеуметтік функциялардың әр түрлігіне қатысты айқындалады. Мұндай бағыттардың қатарына мыналарды жатқызуға болады:

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025 Стр 68 из 71 стр
Әдістемелік өңдеу		

- конституциялық бақылау;
- сот төрелігі;
- соттарды ұйымдық қамтамасыз ету;
- прокурорлық қадағалау;
- қылмыстарды анықтау және тергеу;
- заң көмегін көрсету және қылмыстық істер бойынша қорғау.

Құқық қорғау органдары: жалпы сипаттамасы және жүйесі

Құқық қорғау қызметінің негізгі бағыттарын (функцияларын) орындау үшін нақты құқық қорғау органдары жұмыс істейді. Заң ғылымында құқық қорғау органдарының тобы туралы бірдей пікір жоқ: біреулері олардың қатарын көбейтіп, ал екіншілері азайтып көрсетеді. Бұл алақұлалық осы мәселенің заңдық тәртіппен реттелмегендігімен түсіндіріледі, сондай-ақ заң актілерінде де құқық қорғау қызметіне түсінік берілмеген. Бір ав-тор, қылмысқа қарсы тікелей күрес жүргізетіндерді құқық қорғау органдары десе, екіншілері - қылмыстар мен өзгеше қол сұғуларды түбірімен жояды десе, үшіншілері - қоғамдық орындарда тәртіпті қадағалайды дейтіндер.

Прокуратураға қатысты ережелер ҚР Конституциясының "Соттар және сот төрелігі" деген VII бөлімге енгізілген. Бірақ прокуратураға соттармен қатар сот билігі беріледі деп қорытынды жасау қате болар еді. Прокуратура органдарының міндеттері мен функцияларының сипаты прокуратураның биліктің сот тармағына кірмейтіні, сонымен пара-пар екі басқа - заң шығару және атқарушы билікке қатысы жоқтығына күмән келтірмейді.

Прокуратураға кең өкілдіктер берілген. Мысалы, ол мыналарды қадағалауды жүзеге асырады.

- а) адам мен азаматтың құқықтары мен бостандығын сақтауды;
- ә) полициялық органдардың тергеулер мен анықтаулар кезіндегі заңдылығын;
- б) азаматтарды әкімшілік жауапқа тартудың заңдылығын;
- в) сот белгілеген жазаларды орындау мен азаматтық істер бойынша сот шешімдерін орындау заңдылығын;
- г) сот органдарының үкімдерінің, шешімдерінің заңдылығын.

Ішкі істер органдарының міндеттері және қызметтері

Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі (бұдан әрі – Министрлік) Қазақстан Республикасы ішкі істер органдарының жүйесін басқаруды, сондай-ақ заңнамада көзделген шеңберде Қазақстан Республикасында қоғамдық тәртіпті сақтау мен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуді және салааралық үйлестіруді жүзеге асыратын, құқық қорғау қызметі саласында мемлекеттік саясатты әзірлеу мен іске асыруға қатысатын Қазақстан Республикасының орталық атқарушы органы болып табылады.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025
Әдістемелік өңдеу		Стр 69 из 71 стр

Министрлік өз қызметін Қазақстан Республикасының Конституциясына, заңдарына, Қазақстан Республикасы Президентінің, Үкіметінің актілеріне, өзге де нормативтік актілерге, сондай-ақ Қазақстан Республикасының халықаралық келісімдері мен өзге міндеттемелеріне сәйкес жүзеге асырады.

Ішкі істер органдарының міндеттері мыналар болып табылады:

- 1) қоғамдық тәртіпті сақтау және қоғамдық қауіпсіздікті, оның ішінде төтенше немесе әскери жағдайында қамтамасыз ету;
- 2) қылмыстар мен әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу, анықтау, жолын кесу, қылмыстарды ашу және тергеу, сондай-ақ қылмыскерлерді іздестіру;
- 3) заңнамада белгіленген өздерінің құзыреті шегінде алдын ала тергеуді, анықтау мен әкімшілік іс жүргізуді жүзеге асыру;
- 4) кәмелетке толмағандардың қадағалаусыз қалғандығын және құқық бұзушылықтарды анықтау және жолын кесу;
- 5) қажет болған жағдайда өрт қауіпсіздігін қамтамасыз етуде мемлекеттік өртке қарсы қызметі органдарына ықпал ету;
- 6) жол қозғалысы қауіпсіздігін қамтамасыз етуді мемлекеттік қадағалау және бақылау;
- 7) мемлекеттік және өзге де объектілерді, жеке адамдарды күзету, қамауға алынғандар мен сотталғандарды айдауылдау, терроризм актілерінің жолын кесуге қатысу, кепілге алынғандарды босату;
- 8) төлқұжат пен виза жұмысын жүзеге асыру, шетел азаматтары мен азаматтығы жоқ адамдардың Қазақстан Республикасының аумағында болу ережесін сақтауды бақылау;
- 9) соғыс уақытында Қазақстан Республикасының аумақтық қорғаныс жүйесіндегі жекелеген міндеттерді орындау;
- 9-1) өзге мемлекеттік органдарымен бірге карантиндік, санитарлық және табиғатты қорғау, оның ішінде төтенше жағдайлар кезінде іс-шаралар өткізуге қатысу, табиғатты қорғау органдарына браконьерлікке қарсы күресте ықпал ету;
- 9-2) Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес лицензиялау және рұқсат беру қызметін жүзеге асыру;
- 9-3) Қазақстан Республикасының аумағындағы аса маңызды және ерекше режимді объектілерде режимдік және күзет іс-шараларын жүзеге асыру;
- 10) Ішкі істер органдарының құзыретіне жататын мәселелері бойынша халықаралық ынтымақтастықты жүзеге асыру.

4.4.Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар: компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар: өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер, тест

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025 Стр 70 из 71 стр
Әдістемелік өңдеу		

тапсырмалары, сөзжұмбақтар.

4. Жаңа тақырыпты бекіту.

1. Құқық қорғау органдары дегеніміз не?
2. Қазақстан Республикасындағы құқық қорғау органдарының жүйесіне қандай органдар кіреді?
3. Құқық қорғау органдарының негізгі қызметтері қандай?

1. Жаңа материал бойынша негізгі түсініктерге тоқталу.

2. Негізгі терминдер мен тезистерді жұмыс дәптерлеріне жаздыру.

5) Сабақты қорытындылау.

5.6. Бақылау сұрақтары:

1. Оқушыларды бағалау.
2. Келесі сабақ тақырыбын қысқаша хабарлау.

Үйге тапсырма беру.

Сабақты қорытындылау.

1.10. Материалдық-техникалық жабдықтау

1. Интерактивті тақта
2. Мультимедиялық проектор
3. Дербес компьютер, ноутбук, смартфон
4. Бейнефильмдер, аудиожазбалар, презентациялар

1.10.1 Негізгі әдебиеттер

1. Экономикалық және құқықтық білім негіздері : оқу құралы / Б. С. Битенова, Л. К. Мағзумова, А. А. Ахатова. - Қарағанды : АҚНҰР, 2019. - 310 бет.
2. Экономика здравоохранения: учебник / под ред. А. В. Решетникова. - 2-е изд., перераб. и доп. ; Мин-во образования и науки РФ. Рек. ГБОУ ВПО "Первый Мос. гос. мед. ун-т им. И. М. Сеченова. - М. : ГЭОТАР - Медиа, 2015. - 192 с
3. Общественное здоровье и здравоохранение, экономика здравоохранения. В 2 т. Т. 1 : учебник /. - М. : ГЭОТАР - Медиа, 2013. - 688 ил.
4. Таскымбаева, С. М. Основы экономической теории: учеб. пособие / С. М. Таскымбаева, Ф. М. Каратаева. - Караганда : АҚНҰР, 2017. - 200 с.
5. Основы маркетинга: учеб. для мед. училищ и колледжей / под ред. И. В. Липсица, М. Н. Дымшица ; М-во обр. и науки РФ. - ; Рек. ФГБОУ ВПО " Гос. ун-т управления". - М. : ГЭОТАР - Медиа, 2014. - 208 с. : ил.
6. Айдарханов, М. Х. Основы экономической теории: учебник / М. Х. Айдарханов. - 3-е изд., перераб. и доп. - Астана : Фолиант, 2012. - 432 с.
7. Таскынбаева, С. М. Экономикалық теория негіздері : оқу құралы / С. М. Таскынбаева ; ҚР денсаулық сақтау министрлігі; Мед. білімі мен ғыл. инновациялық технологиялар респ. орталығы; ОҚМФА. - ; Басп. ОҚМФА

QONTUSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		№1-11/73-2025 Стр 71 из 71 стр
Әдістемелік өңдеу		

Әдістемелік кеңесі ұсынды. - Шымкент : "Ернияз" жарнама өндірістік фирмасы, 2011. - 136 бет. с.

8. Әубәкіров, Я. Ә. Экономикалық теория негіздері: оқулық / Я. Ә. Әубәкіров. - Алматы : Эверо, 2011. - 504 бет. с.

9. Жанысбеков М. А. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет негіздері : оқу-әдістемелік құралы / М. А. Жанысбеков, Н.А. Абдурахманов, Ә.С. Еркінбекова. - 2-ші бас. - Қарағанды : АҚНҰР, 2023. - 192 б.

1.10.2 Қосымша әдебиеттер

1. Рахыпбеков, Т. К. Денсаулық сақтау саласындағы экономикалық талдау әдістері: оқу құралы / Т. К. Рахыпбеков. - Алматы : АҚНҰР, 2016. - 340 бет
2. Джакупова, Д. Е. Денсаулық сақтау экономикасы = Экономика здравоохранения : оқу-әдістемелік құрал / Д. Е. Джакупова. - М. : ГЭОТАР - Медиа, 2018. - 192 б.
3. Мэнкью Грегори, Н. Экономикс : оқулық / Н. Мэнкью Грегори, П. Тейлор Марк ; қаз. тіл. ауд. Л. Ә. Бимендиева [және т. б.]. - 4 - Халықаралық басылым. - Алматы : Ұлттық аударма биросы, 2018. - 848 б.
4. Экономикалық және құқықтық білім негіздері : оқу құралы / Б. С. Битенова, Л. К. Мағзумова, А. А. Ахатова. - Қарағанды : АҚНҰР, 2019. - 310 бет
5. Мэнкью Грегори, Н. Экономикс: оқулық / Н. Мэнкью Грегори, П. Тейлор Марк ; қаз. тіл. ауд. Л. Ә. Бимендиева [және т. б.]. - 4 - Халықаралық басылым. - Астана : Ұлттық аударма биросы, 2018. - 848 б. с. : (Рухани жаңғыру).

1.10.3 Интернет-ресурстар

- 1.Экономическая теория [Электронный ресурс] : учебник / под ред. И. Л. Николаева. - 2-е изд., перераб. и доп. - Электрон. текстовые дан. (5,33 Мб). - М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2011. - 527 с. эл. опт. диск (CD-ROM).
2. Медик, В. А. Общественное здоровье и здравоохранение [Электронный ресурс] : учебник / В. А. Медик, В. К. Юрьев. - Электрон. текстовые дан. (47,6 Мб). - М. : ГЭОТАР - Медиа, 2013. - 608 с
3. Медициналық қызметтің экономикалық мәні және ерекшеліктері. Оспанов Р. , 2018 <https://aknurpress.kz/reader/web/2050>
4. Денсаулық сақтаудағы экономика және маркетинг. Төлебаев Ж.С., Сыздықова К.Ш., Маукенова А.А. , 2019 <https://aknurpress.kz/reader/web/1368>
5. Денсаулық сақтау экономикасы – Оқу құралы/Б.Т.Касымова, Қ.М. Сисенғалиева, Л.К. Мағзумова. – Алматы; Эверо, 2020. – 260 бет. https://www.elib.kz/ru/search/read_book/849/

